

מחקרי ארץ יהודה

אסופת מאמרים
לזכרו של דוד עמית

קובץ ו

עורכים:

יחיאל זלינגר ונדב פרנקל

הוצאת ספרים 'עציון'
בית ספר שדה כפר עציון

תשפ"ג (2023)

ועדת מערכת

פרופ' אסתי אשל | אוניברסיטת בר אילן
ד"ר ציונה בן גדליה | מו"פ אזורי מזרח, יו"ש ובקעת הירדן
פרופ' בעז זיסו | אוניברסיטת בר אילן
ד"ר יחיאל זלינגר | רשות העתיקות
פרופ' יוסי לשם | אוניברסיטת תל אביב
עמיחי נעם, בנימין טרופר | בית ספר שדה כפר עציון
עמוס סבח | רשות הטבע והגנים
פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן | אוניברסיטת בר אילן

כתב עת זה יוצא במימון:
קרן קימת לישראל
מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפיגרפיה
אוניברסיטת בר אילן
מו"פ מזרח, יו"ש ובקעת הירדן
רשות הטבע והגנים — מחוז יהודה ושומרון (קמ"ט שמורות טבע ופארקים)
רשות העתיקות
עמותת בני גוש עציון

© כל הזכויות שמורות לבית ספר שדה כפר עציון, תשפ"ג (2023)
ISSN 2707-6393

הוצאה לאור: הוצאת ספרים 'עציון', בית ספר שדה כפר עציון
תמונות על העטיפה באדיבות: בנימין טרופר, רפאל לואיס, אלרון זבטני, אילה עמיר,
ישמעאל בן יאיר

עורכים: יחיאל זלינגר ונדב פרנקל
עריכה לשונית: שירה עבאדי
עיצוב גרפי: סטודיו ולדמן
הדפסה: דפוס העיר החדשה, ירושלים

תוכן העניינים

5		בפתח הקובץ
7		הקדמת העורכים
9	האלף השני לפני הספירה בתל עזקה: סיכום התוצאות של עשר עונות חפירה	הלנה רוט, סבינה קליימן ועודד ליפשיץ
19	"מעט הוא מה שנשתנה שמם" (אשתורי הפרחי) - קריאה מחודשת באוסטרקונים חדשים-ישנים מפסגת זאב ובשמות מקומות במזרח בנימין	אסתר אשל, חגי משגב, דורון שר אבי, אלי שוקרון ואלגרה סבריאגו
43	אמבטיות בהט מהרודיון ומקיפרוס - זיהוי מקור בהט-קלציט ממחצבות בארץ ישראל ובמצרים	אילה עמיר, עמוס פרומקין, בועז זיסו, אהרון מאיר, גיל גובס ואמנון אלבק
59	בין מצדה לשער הגיא - כתובות חניכי תנועות הנוער ולוחמי הפלמ"ח בתקופת המנדט ומשמעותן	רעות יהודאי
79	גבעת הקרב של הל"ה - מבט ארכיאולוגי	רפאל י' לואיס ואיל מרקו
115	תצפיות ירושלים תש"ח	משה ארנוולד
129	מקומו של משמר הגבול (מג"ב) במאבק בהסתננות בפרוזדור ירושלים 1953-1956	יוסף אוחיון
155	'שובי אל עריך אלה': ההתיישבות הישראלית המחודשת בשנים 1967-1973 באתרי התיישבות שנעזבו במלחמת העצמאות	נדב פרנקל
171	מרשם ירושלמי מימי הביניים לבושם מקידה שעירה	אלרון זבטני וזהר עמר
185		רשימת משתתפים

בפתח הקובץ

קובץ מחקרים זה יוצא לרגל כנס מחקרי ארץ יהודה השביעי, ומסכם את דברי הכנס שנערך אשתקד. אנו שמחים על הכנס ועל כתב העת, שכבר הפכו למסורת ומציבים לנו רף גבוה של פעולה בשדה המחקר, המשלים את היכרותנו עם ארץ יהודה.

לזכרו של ד"ר דוד עמית ז"ל, ארכיאולוג, מדריך, חוקר ומנהל בית ספר שדה כפר עציון, אנו ממשיכים בעשייה של יצירה מדעית, לצד הנחלת המורשת לציבור. בשנה זו נרצה להזכיר גם את זכרה הטוב של חנה עמית ז"ל, אשתו של דוד ועורכת בחסד, שהייתה שותפה למפעלי בית ספר שדה במשך שנים ואורחת של כבוד בכל שנה בכנס המחקרים. חנה הקפידה להשתתף בכנס גם בשנים האחרונות, בעודה סובלת ממחלה קשה. בקובץ שאתם אווזים כונסו, בעזרת המערכת האקדמית של הכנס, תשעה מאמרים שטרם פורסמו, המאירים זוויות חדשות ובלתי מוכרות על ארץ יהודה.

הקובץ, כמו הכנס, מחולקים כתמיד לשלוש קטגוריות: ארכיאולוגיה, מדעי הטבע והעת החדשה. החיבור בין הרכיבים השונים של הקובץ מאפשר מבט רחב יותר על תחום ידיעת הארץ. לפיכך, תוכלו לקרוא בקובץ על אמבטיות בהט מקיפרוס ועל ממצאים מתקופת הברונזה הקדומה בתל עזקה, לצד מחקרים מהעבר הקרוב על קורות מלחמת העצמאות ועל שנות ה־50 במדינת ישראל הצעירה. מאמר אחד, הקשור לפרשיית הל"ה ומשמש אבן יסוד באתוס של בית ספר שדה כפר עציון, אף מקפל בתוכו שילוב חדשני בין עבודת שדה למחקר מורשת קרב.

אנו תקווה שחוקרים וטיילים יעשו שימוש בקובץ זה. אנו רוצים להודות לשניים שבלעדי עבודתם הנמרצת הקובץ והכנס לא היו קורמים עור וגידים: לד"ר יחיאל זלינגר, איש רשות העתיקות, ארכיאולוג וחוקר המשלב בין מחקר אקדמי לעשייה ציבורית, ולד"ר נדב פרנקל מבית ספר שדה כפר עציון.

זה המקום להודות גם לצוות ההיגוי, שמשקיע רבות מזמנו כדי לקדם את כתב העת ואת הכנס המלווה אותו: פרופ' אסתי אשל, ד"ר ציונה בן-גדליה, פרופ' בועז זיסו, פרופ' יוסי לשם, עמוס סבח, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן ובנימין טרופר.

בברכת קיץ טוב,

עובד גמלא, מנכ"ל ועמיחי נועם, סמנכ"ל

בית ספר שדה כפר עציון

אייר תשפ"ג (2023)

הקדמת העורכים

קובץ המחקרים יוצא לאור זו השנה השישית. מוגשים בו מחקרים חדשים העוסקים בתחומי הארכיאולוגיה, הגיאוגרפיה, מדעי הטבע וההיסטוריה של ארץ יהודה. בקובץ זה מובאים המאמרים של ההרצאות שנאמרו בכנס שנערך בל"ג בעומר תשפ"ב (2022) בבית ספר שדה כפר עציון.

תשעת המאמרים המובאים בספר זה עברו תהליך שיפוט על ידי קוראים חיצוניים ועריכת לשון מוקפדת, כמקובל בכתבי עת מדעיים. הם מסודרים ברצף כרונולוגי ובחלוקה לשלושה תחומי מחקר: שלושה מאמרים עוסקים בארכיאולוגיה ובגיאוגרפיה היסטורית ביהודה; חמישה דנים בעת החדשה; ואחד מציג מחקר הקשור לעולם הטבע בארץ יהודה. במאמר הראשון בשער הארכיאולוגיה מציגים חופרי תל עזקה, הלנה רוט, סבינה קליימן ועודד ליפשיץ, את תוצאות עשר עונות החפירה של אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת היידלברג בתל. בסקירה מוצגות מערכות הביצור המורכבות מתקופת הברונזה התיכונה והברונזה המאוחרת.

ארבעה אוסטרקונים שנמצאו במהלך חפירת חווה חקלאית מימי הבית השני בפסגת זאב עומדים במרכז מאמר של קבוצת ארכיאולוגים ואפיגרפים. הקריאה החדשה שהם מצייעים מחברת בין שמות המוזכרים באוסטרקונים לזיהוי יישובים סמוכים בקרבת בית החווה. ההצעה החדשה מסייעת לא רק לזיהוי אתרים בני התקופה, אלא גם קשורה לסוגיית השתמרות השמות במעבר בין התקופות בעת העתיקה, סוגיה שיש לה חשיבות רבה בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל.

המאמר השלישי בשער זה, פרי עטם של קבוצת ארכיאולוגים וגיאולוגים, עוסק בחיבור בין הממצא הארכיאולוגי למדעי הטבע. בעקבות מציאת שתי דוגמאות יוצאות מן הכלל של אמבטיות בהט-קלציט ממכלולים מלכותיים של הורדוס – בקיפוס ובהרודיון – נערכו בדיקות למציאת מקור האבן המיוחדת. בעזרת סדרת בדיקות של ההרכב הכימי ומבנה הגבישים שלהן הסתבר כי מקור שתי האמבטיות המפוארות הוא מחומר שנכרה בישראל, כנראה במערת התאומים. התוצאות המפתיעות מעידות על כך שתעשיית הבהט-קלציט ביהודה במחצית השנייה של המאה הא' לפסה"נ הייתה מפותחת דיה ואיכותית במידה שתספיק לשרת את הסטנדרטים הגבוהים של הורדוס.

את שער העת החדשה פותח מאמרה של רעות יהודאי, העוסק בכתובות גרפיטי משנ' אתרי מפתח בהווה הציונית – מצדה ובית המשאבות בשער הגיא. המאמר מציג את משמעותם הלאומית של האתרים בתקופת המנדט, את ביקורי בני הנוער במקום, ואת ההיבטים והמסקנות העולים מתוך הכתובות שהותירו הנערים ולוחמי הפלמ"ח אחריהם. בתוך המאמר מובאת גם התייחסות לכתובת המפורסמת של ברוך ג'מילי, ודרך פרשייה זו נעשה ניסיון לנתח את יחסה המשתנה של החברה הישראלית לתופעת הגרפיטי.

רפי לואיס ואיל מרקו סוקרים בעת האחרונה את גבעת הקרב של הל"ה, במטרה לענות דרך מחקר השדה והשיטה 'ארכיאולוגיה של שדות קרב' על שאלות שנותרו פתוחות בקשר לשעות האחרונות בחייהם של 35 הלוחמים שנהרגו במהלך יום ה-16 בינואר 1948. במסגרת המאמר ניתנות תשובות ראשונות לחלק משאלות אלה, והכותבים מצליבים את

העולה ממחקר השדה עם העדויות ההיסטוריות שניתנו במהלך 75 השנים האחרונות בקשר לפרשייה זו.

במאמר נוסף על מלחמת העצמאות מציג משה ארנוולד את יחידת התצפיות של מחוז ירושלים ואת פעולותיה בסיוע לכוחות המחוז בלוחמה נגד כוחות בלתי סדירים, ובהמשך נגד הלגיון הערבי. המאמר מאיר פרשייה בלתי מוכרת כחלק מהמחקר העשיר בעשורים האחרונים על המלחמה במחוז ירושלים.

גם לאחר הקמת מדינת ישראל לא פסקו בעיות הביטחון בגבולות ובספר. יוסף אוחיון סוקר את הצלחותיו ואת כישלונותיו של כוח מג"ב שהתפרש בפרוזדור ירושלים באמצע שנות ה־50 במאבקו כנגד ההסתננות מירדן. מתברר כי גם ליחס החיובי בין לוחמי מג"ב ומפקדיו ובין האוכלוסייה האזרחית ביישובים היה חלק מהותי בהצלחה היחסית של כוח השיטור בפעולתו בפרוזדור.

לאחר מלחמת ששת הימים החלה ישראל להקים יישובים בשטחים שנכבשו בידי צה"ל במלחמה. נדב פרנקל עוסק ביחס בין יישובים שחרבו או ננטשו במלחמת העצמאות ובין היישובים שקמו לאחר מלחמת ששת הימים, כשני עשורים מאוחר יותר. המאמר מתמקד בשלושה מקרי בוחן: כפר עציון, בית הערבה, שלידה קמה היאחזות הנח"ל קליה, וכפר דרום. המאמר מראה כי השיקולים ה'נוסטלגיים' לא השפיעו במרבית המקרים על ההחלטה היכן ומתי להקים יישוב בשטחים שנכבשו במהלך מלחמת ששת הימים.

המאמר החותם את הקובץ הוא מתחום מדעי הטבע, ובו מציגים אלרון זבטני וזוהר עמר את תוצאות מחקרם על שימוש בפרחי קצה שעירה לצורך הפקת שמן ריחני לפי מרשם ירושלמי מהמאה ה' לסה"נ. מעבר לזיהוי הצמח ובחינת כל אזכוריו במקורות הספרותיים הם מביאים גם את תוצאות הניסוי המעשי שביצעו בשחזור של שני מתכונים קדומים.

ברצוננו להודות לכותבי המאמרים שהתגייסו, העלו על הכתב את חידושיהם, והעמידו לרשותנו את מחקריהם החשובים. לקוראים החיצוניים שקראו והעירו את הערותיהם. לרשות העתיקות, לקרן קיימת לישראל, למרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפיגרפיה, לקמ"ט שמורות טבע ופארקים במנהל האזרחי, לרשות הטבע והגנים, למו"פ מזרח, למחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן על שם מרטין (זוס) ולאגף לתרבות יהודית על תמיכתם, שסייעה בהוצאת קובץ זה. תודה גדולה נתונה לשירה עבאדי, עורכת הלשון של הספר, לסטודיו ולדמן על עבודת העיצוב, העימוד וההבאה לדפוס, ולבנימין טרופר, עורך כתב העת בעבר, שליווה ותרום מניסיונו הרב לאורך הדרך וסייע גם בראשית העבודה על קובץ זה. תודה אחרונה נתונה לעובד גמלא, מנכ"ל בית ספר שדה כפר עציון, ולעמיחי נעם הסמנכ"ל על התמיכה, על הסיוע, ועל הצבת הרף הגבוה למחקר ולהיכרות מעמיקה עם מרחב ארץ יהודה.

העורכים,

ד"ר יחיאל זלינגר וד"ר נדב פרנקל

מקומו של משמר הגבול (מג"ב) במאבק בהסתננות בפרוזדור ירושלים 1953–1956

יוסף אוהיון

הקדמה

בתום מלחמת העצמאות נדרשה מדינת ישראל להתמודד עם בעיות ביטחון שוטף קשות ומורכבות בגבולותיה, שלאורכם התקיימה ההסתננות נרחבת של פליטים ערבים משטחן של מדינות ערב השכנות לתחומי ישראל. ההסתננות נועדה בתחילה לצורך שיבה למקום המגורים, לביקור קרובי משפחה, לאיסוף יבול ורכוש נטוש, להברחות, לגניבות ולביצוע מעשי שוד. במהלך השנים ההסתננות הפכה לאלימה יותר, והשתתפו בה גם כנופיות חמושות וארגונים בעלי סממנים צבאיים שהסתננו לישראל למטרות רצח, חבלה, התקפות ירי, חטיפות ופעולות נקם (מוריס 1996: 50–61). ההסתננות גרמה לפגיעות קשות בנפש וברכוש, ערערה את ריבונותה של מדינת ישראל ויצרה תחושות של חוסר ביטחון, בעיקר בקרב האזרחים שהתגוררו ביישובי הספר, שרבים מהם היו עולים חדשים (דרורי 2006: 252). פרוזדור ירושלים, האזור שנכבש על ידי ישראל במהלך מלחמת העצמאות במרחב הרי יהודה, היה אחד המוקדים שתושביו סבלו תדיר מתופעת ההסתננות. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שמרחב גיאוגרפי זה היה מוקף משלושה כיוונים – דרום, צפון ומזרח – בשטח שהיה בשליטתה של ירדן (פרנקל 2019: 254).

ב־26 באפריל 1953, כחלק מהניסיון של מדינת ישראל להתמודד עם תופעת ההסתננות, שהיקפיה הלכו וגדלו, הוקם משמר הגבול (מג"ב). מאמר זה מבקש לבחון לראשונה את המאבק שניהל מג"ב בהסתננות בפרוזדור ירושלים. הוא מתמקד בתקופה שבין הקמתו של הכוח עד לפרוץ מלחמת סיני ב־29 באוקטובר 1956, מלחמה שתוצאותיה הביאו לרגיעה יחסית בגבולות ולירידה ניכרת בהיקף ההסתננות (בר־און 2001: 12).

מחקר זה עוסק בשלוש סוגיות עיקריות: מה היו השיקולים שהובילו את הדרג המדיני והדרג הצבאי להקים את מג"ב, ובאיזה אופן נפרסו כוחותיו בפרוזדור ירושלים? כיצד נערך מג"ב מבחינה מבצעית להתמודד עם ההסתננות, ומה היו שיטות הפעולה שנקטו כוחותיו לטיפול בתופעה? מה הייתה מערכת היחסים של מג"ב עם חטיבה 16, שהופקדה אף היא על הגנת יישובי הפרוזדור במסגרת ההגנה המרחבית (ההגמ"ר) של צה"ל? לסיום תיבחן השאלה מה היו הישגיו המבצעיים של מג"ב, ובאיזה אופן השפיעה פעילותו על המאבק בהסתננות ביישובי הפרוזדור.

המאמר מבוסס על מגוון מקורות ראשוניים השמורים בשלושה ארכיונים – ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), גנזך המדינה (להלן: ג"מ) והארכיון הצינוני המרכזי (להלן: אצ"מ). אלה כוללים דו"חות מודיעין, דיווחים מבצעיים, פקודות מבצע, דו"חות פעולה, תכתובות בין צה"ל למג"ב ודו"חות סטטיסטיים על ההסתננות ועל מאפייניה. כמו כן נעשה שימוש

בעיתונות התקופה, ביומנים אישיים, בספרי זיכרונות ובספרות משנית. מאמר זה אינו עוסק באבטחת הקו העירוני בירושלים, משימה שבה השתתף מג"ב במקביל לפעילותו ביישובי הפרוזדור בתקופה הנדונה, נושא הדורש דיון נפרד.¹

בעיות הביטחון השוטף בפרוזדור ירושלים

מלחמת העצמאות בחזית הירדנית הסתיימה בפועל עם החתימה על הסכם הפסקת האש בירושלים ב־30 בנובמבר 1948. כעבור ארבעה חודשים, ב־4 באפריל 1949, נחתם הסכם שביתת הנשק בין ישראל לירדן, ובמסגרתו נקבע קו הגבול בין שתי המדינות (ביגר 2018: 142). הגבול שהתגבש בפרוזדור ירושלים היה כדלקמן: בצפון – משכונת סנהדריה ועד מובלעת לטרון, דרך מי נפתוח (ליפתא), מעלה החמישה ושער הגיא. בדרום – מרמת רחל אל כביש חברון, בית גוברין, בתיר, קאבו וואדי פוכין. במזרח – קו הפרדת הכוחות העובר בעיר ירושלים, על פי ההסכם שחתמו מפקד הלגיון הערבי, עבדאללה אל־תל, וסא"ל משה דיין, מפקד כוחות צה"ל בירושלים (פרנקל 2019: 240).

הקמת היישובים בפרוזדור ירושלים הייתה חלק מתהליך התנופה ההתיישבותית שהחל לאחר קום המדינה. העולים החדשים שעלו ארצה במהלך המלחמה ובשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה יושבו בידי מוסדות המדינה ביישובי הספר ובמרחב הערבי שנכבש במלחמה לא רק כפתרון למצוקות הדיוור, אלא גם כדי לבצר את הגבולות הארוכים והפרוצים (עמית תש"ם: 104–108). בפרק זמן של שלוש שנים, מהקמת המדינה ועד שנת 1951, הוקמו בפרוזדור ירושלים 33 יישובים, 23 מתוכם אוכלסו בעולים חדשים (פרנקל 2019: 258). רבים מיישובי הפרוזדור שכנו בסמוך לגבול, ועל כן היו יעד מועדף על המסתננים. כך אמר בהקשר זה חבר הכנסת בנימין מינץ, ממפלגת פועלי אגודת ישראל, במליאת הכנסת: "כל אזורי הספר בארץ עומדים בחזית זו של המלחמה הזעירה, הרי ירושלים ופרוזדורה נוטלים חלק בראש"².

המטרות שלשמן בוצעה ההסתננות בפרוזדור ירושלים היו זהות לאזורים אחרים ברחבי הארץ – שיבה של הפליטים למקומות המגורים, ביקור קרובי משפחה, החזרת רכוש נטוש, גניבות והברחות. לצד אלה פעלו כנופיות מזוינות וחוליות מסתננים חמושות שהסתננו לטח ישראל למטרות שוד, רצח וחבלה (מוריס 1996: 50–82; טל 1998: 23; שלום 1996: 32; גולן 2000: 248–249). אחת הכנופיות שפעלה בראשית שנות החמישים ביישובי הפרוזדור היא זו של מוחמד אל מנסי וג'מיל מוחמד מהרב, שבשלהי 1951 אנסו ורצחו נערה יהודייה בשכונת קטמון, וחטפו, אנסו ורצחו בחורה תושבת ירושלים שהייתה בדרכה אל ביתה (מוריס 1996: 77). משטרת ישראל עקבה בדאגה אחר פעולות ההסתננות האלימות ביישובי הפרוזדור. כך נכתב בדו"ח המשטרתי לשנת 1952, המסכם את בעיות הביטחון השוטף בגבולותיה של המדינה: "בקטע זה רק נדיר הוא כי מסתננים ינועו בו ללא נשק חם בידם. תעלוליהם כאן קוצרים הצלחה אחרי הצלחה ללא הסתכנות עצמית כל שהיא, במשך השנה החולפת הפילו הרוצחים 6 קורבנות מבין אנשי היישובים המועטים באותו אזור"³.

ההסתננות גרמה לתושבים ביישובי הפרוזדור, כבכל הארץ, לאבדות בנפש ולנזקים כלכליים קשים (מוריס 1996: 115–120). לעלויות הכלכליות של נזקי ההסתננות יש להוסיף

גם את השפעותיה הקשות על הביטחון האישי של התושבים. בעקבות פעולות המסתננים פשתה בקרב האזרחים ביישובי הפרוזדור אווירת נֶכּאִים. רבים מהם הגיעו לסף ייאוש, שאחד מביטוייו הבולטים היה נטישת היישובים – לעיתים בידי משפחות אחדות, לעיתים בידי הקהילה כולה. במהלך שנת 1951 עזבה מחצית מהאוכלוסייה של מושב טל שחר את המקום. מצב דומה היה גם במושבים נוספים – עג'ור, אורה, מטע, מסילת ציון ובר גיורא (מוריס 1996: 124). הניסיון של הסוכנות היהודית למנוע את נטישת התושבים נעשה באמצעות חסימת צירי הדרכים ומניעת העברה של כרטיסי מזון מיישוב אחד למשנהו (פרנקל 2019: 256). התסיסה שגברה בקרב התושבים ביישובי הפרוזדור לנוכח הפקרת ביטחונם ורכושם הובילה לביקורת חריפה על מוסדות המדינה, משום שכוחות הביטחון נתפסו כמי שאינם מסוגלים לתת מענה הולם למצוקותיהם הביטחוניות. כך לדוגמה אנו למדים ממכתב ששלחו במר יאושם חברי ועד המושבה מוצא, השוכנת בפאתיה המערביים של ירושלים, אל נשיא המדינה יצחק בן צבי. כך ציטט את קובלנתם סא"ל גבריאל לוריא, ראש לשכתו של הרמטכ"ל מרדכי מקלף: "אין הם מקבלים עזרת הצבא או המשטרה בענייני ביטחון ומצבם הביטחוני קשה ביותר"⁴.

על הגנת הגבולות והיישובים מפני פלישת צבאות ערב ביישובי הפרוזדור הופקדה חטיבה 16 של צה"ל במסגרת תפיסת הביטחון שגיבש צה"ל בתום מלחמת העצמאות – ההגנה המרחבית (הגמ"ר). השיטה נשענה בעיקר על התושבים ביישובי הספר, שצה"ל נתן להם הכשרה צבאית וצייד אותם בכלי נשק, בעיקר רובים, לצורכי הגנת המקום בשילוב עם כוחות צה"ל (דרוק 2019: 83). מטעם המשטרה הופקדה על סיכול ההסתננות ומניעתה ביישובי הפרוזדור נפת הכפרים של מחוז ירושלים, שמקום מושבה היה בכפר אבו גוש. מעת לעת ביצעו שוטרי הנפה מעצרים וגירוש של מסתננים מעבר לגבול. דא עקא, הנפה סבלה ממחסור חמור של כוח אדם, ולא היה ביכולתה להקציב כוחות ללחימה בתופעה (הוד ושדמי 1996: 316).

מתום מלחמת העצמאות ועד להקמת מג"ב, באפריל 1953, הוקמו כמה כוחות שיטור ייעודיים ללחימה בהסתננות ביישובי הפרוזדור. במאי 1950 הוקמה מחלקת פרשים שבה היו כשלושים שוטרים. היא התמקמה בנקודת המשטרה בהר טוב וערכה סיורים לאיתור מסתננים.⁵ כעבור שנה, בדצמבר 1950, הוקמה יחידה ללחימה בהסתננות שכונתה 'הפלוגה המיוחדת'. היחידה מנתה ארבעים שוטרים, אך לאחר כחודשיים היא פורקה בשל היעדר תוצאות נראות לעין (אוחיון 2019: 35). לאחר פירוק היחידה החליט מפקד מחוז ירושלים של המשטרה, לוי אברהמי, על הקמתה מחדש, במתכונת מורחבת של פלוגה המורכבת משלוש מחלקות. הפלוגה מנתה כמאה עשרים שוטרים ופעילותה נחשבה למוצלחת יחסית. באביב 1952 ביקשה המשטרה להרחיב את היקף כוחות השיטור ביישובי הפרוזדור ולהקים כוח המבוסס על שתי פלוגות, בדומה לשלוש פלוגות משמר הגבול (כוח שהוקם קודם למג"ב, אך היה בעל אפיונים שונים) שהקימה המשטרה בינואר 1951. פלוגות משמר הגבול הוצבו ללחימה בהסתננות בקו שביתת הנשק עם ירדן בשלושה מוקדים – אזור השרון, ואדי ערה ועמק יזרעאל.⁶

שנת 1952 התאפיינה בעלייה חדה בהיקף ההסתננות בכל אזורי הגבול, ובכלל זה גם בפרוזדור ירושלים. בחודש ספטמבר של אותה שנה נאלצה המשטרה לתגבר את כוחותיה מפלוגות משמר הגבול שפעלו באזור ואדי ערה. כך דיווחה המשטרה בנושא זה ליהושע

פלמון, היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה: "כאשר הגיעו מים עד נפש היה צריך לגייס כוח גדול, 250 אנשי משמר הגבול מכל הארץ, אשר הועלה על ידינו לירושלים למשך חודש וחצי. ורק כאשר ירד מספר הפשיטות, חזר הכוח לבסיסו".⁷ ראוי לציין כי הימנעות המשטרה מטיפול בבעיות ההסתננות באותן שנים עלולה הייתה לפגוע בתדמיתה של המשטרה, ועל כן היא השקיעה משאבים רבים לסייע בבלימתה, ולו במחיר של הסטת שוטרים ממקום אחד למשנהו (שטרית 2019: 82).

השיקולים להקמת מג"ב ואופן פריסתו ביישובי הפרוזדור

ב־26 באפריל 1953 הוקם מג"ב כזרוע הביצועית של משטרת ישראל, ולמפקדו התמנה פנחס קופל (לימים המפקח השני של משטרת ישראל). מג"ב הוא למעשה ז'נדרמריה (Gendarmerie), כלומר כוח שיטור צבאי למחצה – המשרתים בו מאורגנים, מוכשרים ומצוידים כלוחמים, בדומה ליחידות חיל הרגלים בצה"ל, אך במקביל הם עובדים הכשרה משטרתית ומוקנות להם סמכויות חוקיות כשל שוטרים, כמו מעצר, חיפוש ושימוש בכוח בנסיבות הנדרשות.⁸

שלושה שיקולים עמדו בהחלטה להקים את מג"ב. הראשון הוא הצורך הדחוף לתת מענה להסתננות, שהיקפיה גדלו בצורה ניכרת. שיקול נוסף היה הרצון לשחרר את צה"ל ממשומות הביטחון השוטף, כלומר שמירת הגבולות, כדי שלא לפגוע במשימתו העיקרית, שנגזרה מתפיסת הביטחון היסודי – היערכות כוחותיו למלחמה נוספת עם מדינות ערב או עם אחת מהן. כאן המקום להזכיר כי צה"ל הוקם בעיצומה של מלחמת העצמאות, ובסיומה הוא נדרש להתארגן מחדש לאחר שרוב יחידותיו התפרקו ולאחר שמרבית לוחמיו שוחררו לבתיהם. צה"ל נדרש אפוא להכין את כוחותיו ל'סיבוב שני', כלומר למתקפה צבאית מצד מדינות ערב או אחת מהן על מדינת ישראל, אשר עלולה הייתה להעמיד בסימן שאלה את עצם קיומה.⁹ צה"ל לא ראה את תפקידו בשמירת הגבולות, ולצורך זה נדרש להקים גוף שייקח על עצמו את האחריות. לשם כך הוקם ב־9 באוקטובר 1949 חיל הספר, בפקודו של האלוף דוד שאלתיאל. חיל זה סבל ממחסור בכוח אדם מיומן, מדלות משאבים ומעיימות שליטה בין המשטרה וצה"ל, מה שהוביל לפירוקו ב־15 בינואר 1951 (אוהיון 2015: 92–98). שיקול נוסף להקמת מג"ב, שאפשר להגדירו כשיקול מדיני, הוא הביקורת החריפה שהוטחה בישראל בזירה הבין־לאומית בעקבות פעולות התגמול שביצע צה"ל, שגרמו בלא מעט מקרים לפגיעה באוכלוסייה אזרחית חפה מפשע. זה הוביל את ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון להקים כוח שיטור שפועל בשיטות דפנסיביות, מתוך גבולות המדינה, ובכך להפחית את הביקורת על ישראל (אוהיון 2019: 54–57). משהוקם מג"ב ניסחה המשטרה פקודה שהגדירה את ייעודו המרכזי של הכוח – שמירת גבולות המדינה וסיכול ההסתננות לתחומיה. תפקיד נוסף שהוגדר למג"ב הוא לשמש כוח עתודה למשטרה במענה לבעיות הקשורות לביטחון הפנים הדורשות כוחות תגבור נוספים למשטרה (אוהיון 2019: 62).

איכותו של כוח האדם שגויס למג"ב הייתה ירודה ביחס לשוטרים שגויסו למשטרה, והתבסס בעיקרו על שתי קבוצות בחברה הישראלית: עולים חדשים, בעיקר מעדות המזרח, ומיעוטים בעיקר מקרב הדרוזים. חלק ניכר משוטרי מג"ב היו ללא השכלה בסיסית, ואף

העברית לא הייתה שגורה בפי רבים מהם (אוחיון 2019: 78). אף על פי שמג"ב הוקם במסגרת המשטרה, המבנה הארגוני שלו היה דומה לחטיבת צה"ל בת זמנו. כמוה הורכב מג"ב משלושה גדודים, שכללו תשע פלוגות. מספר השוטרים שנמנו במג"ב נכון לאוגוסט 1954 היה 834 שוטרים (אוחיון 2019: 191). שוטרי מג"ב נפרסו לאורך קווי שביתת הנשק עם ירדן, סוריה ולבנון. הגבול עם מצרים נותר באחריות צה"ל, משום שבו היה טמון, לדעת המטכ"ל, הפוטנציאל למלחמה נוספת עם מדינת ערב. חלקן הגדול של פלוגות מג"ב הוצבו בתחנות המשטרה שהקימו הבריטים בשנות השלושים והארבעים של המאה הקודמת ברחבי הארץ, בניסיון להתמודד עם בעיות ביטחון הפנים (קרויזר 2011). מתוך שלושה גדודים שנמנו במג"ב, שניים מהם הוצבו לאורך קו שביתת הנשק עם ירדן. על הביטחון השוטף בעיר ירושלים וביישובי הפרוזדור הופקד גדוד מס' 1, שנמנו בו שתי פלוגות: פלוגה א' הוצבה במחנה אלנבי בירושלים, הוכפפה לנפת הבירה של המשטרה ושירתו בה 153 שוטרים. פעילותה התמקדה בעיקר בשמירת הקו העירוני בירושלים ובהגנה על שכונות הספר. פלוגה ב' הוצבה בתחנת המשטרה בהר טוב, הסמוכה לבית שמש, הוכפפה לנפת הכפרים של המשטרה ושירתו בה 90 שוטרים. תפקידה היה סיכול ומניעת ההסתננות ליישובי הפרוזדור.¹⁰

איור 1: שוטרי מג"ב בסיור רכוב (1954) מספר תמונה 0124.416, אלבום הנשיא יצחק בן צבי – סיורים, ארכיון התמונות על שם שושנה ואשר הלוי, באדיבות יד יצחק בן-צבי.

התפיסה המבצעית שגיבש מג"ב ללחימה בהסתננות התבססה על הגנה דפנסיבית וכללה שתי שיטות פעולה עיקריות. האחת הייתה סיורים רכובים ורגליים שנועדו לשלוש מטרות – סריקה לאיתור מסתננים, תנועה אל יעד מסוים כתגובה לפעולות המסתננים,

והגברת הנוכחות המשטרתית לחיזוק תחושת הביטחון של התושבים. השיטה השנייה הייתה המארכים הנייחים, שבוצעו בעיקר בשעות הלילה בסמוך לגבולות (אוחיון 2019: 107). בבחירת מיקום המארכים הסתייע מג"ב לעיתים בסייענים מקרב האזרחים הערבים בישראל, שסיפקו ידיעות על כוונות המסתננים.

יעקב לאניאדו, ששימש באותן שנים קצין מג"ב בגזרת ירושלים, תיאר את הסכנות שהיו טמונות בקבלת המידע מערביי ישראל, וכך כתב בחלוף השנים בספר זיכרונותיו: "לי אישית בתקופת שירותי במשמר הגבול היה מגע עם הרבה מודיעים [...] לא תמיד האמנו במודיע. הוא היה מוביל אותנו, אנשי מג"ב, למארכים נגד מסתננים שהיו חודרים לשטחנו, בידיעה ברורה שאנו עלולים להרוג את אותם מסתננים מבני עמו" (לאניאדו 2012: 56). המטכ"ל אסר על מג"ב לחצות את הגבול במהלך פעילותו, וכן נאסר עליו לבצע פעולות תגמול שהאחריות לביצוען הופקדה בידי צה"ל, ובעיקר יחידה 101, שהוקמה באוגוסט 1953, ואוחדה כעבור ארבעה חודשים עם גדוד 890 של הצנחנים (אלרון 2015: 370). האיסור שהוטל על מג"ב לבצע פעולות תגמול נבע מהעובדה שאחת הסיבות להקמתו של הכוח הייתה כאמור השיקול המדיני, מתוך כוונה להציג את ישראל כמי ששומרת על גבולותיה מתוך שטחה הריבוני באמצעות כוח שיטור (אוחיון 2019: 56).

הקמת מערך שיטור וביטחון של מג"ב בפרוזדור ירושלים

ב־1 באפריל 1954, לאחר שנה שבה פעל מג"ב לאורך הגבולות ובתום דיונים ממושכים שהחלו באותה שנה במטכ"ל, הוחלט להעביר את האחריות הרשמית לשמירת הגבולות וללחימה במסתננים מצה"ל למג"ב. משמעות ההחלטה, שהוביל הרמטכ"ל משה דיין, נתקלה בהתנגדויות לא מעטות מקרב חלק מקציני המטכ"ל. לטענתם, צה"ל אינו יכול להתנתק לגמרי ממשומות שמירת הגבולות ולהתמקד רק בהיערכות למלחמה הבאה עם מדינות ערב.¹¹ מתוקף אותה החלטה הקים מג"ב ביישובי הפרוזדור, נוסף על הלחימה שניהל בגבולות, מערך שיטור וביטחון שנועד להגן על התושבים. המערך כלל שורה של בעלי תפקידים שהופקדו על הביטחון ביישובים. בראש המערך עמד קצין בט"ש ארצי, בכל גדוד מג"ב התמנה קצין בט"ש גדודי, ותחתיו פעלו קציני בט"ש שהתמנו מטעם הפלוגות. מלבד אלה הוגדרו שני בעלי תפקידים שהיו נדבך מהותי במערך השיטור – רכז הביטחון השוטף (רב"ש) ושומר מוסף זמני (שמ"ז; אוחיון 2020: 58).

רכז ביטחון שוטף (רב"ש)

כחלק מארגון מערך השיטור הוגדר תפקיד משטרתית חדש במג"ב – רכז ביטחון שוטף. תפקידו של הרב"ש, שפעל בדרך כלל ביישוב שבו התגורר, היה לטפל במכלול הנושאים הקשורים בארגון השמירה של התושבים ביישוב, באחזקת אמצעי הלחימה במחסן הנשק של היישוב, וכן ברכיבי הביטחון ואמצעי המיגון שמימנה הסוכנות היהודית, כמו גידור ותאורה. כמו כן הוטלה על הרב"ש האחריות לחלוקת הנשק לתושבים, במסגרת שילובם של נושאי נשק ככוחות עתודה ותגובה לחדירת מסתננים ליישובים. הוא נדרש לתת מענה לבעיות הביטחון המתפתחות ביישוב שעליו הוא מופקד במשך כל שעות היממה (אוחיון 2020: 61). למג"ב גויסו שני סוגי רב"שים, שביצעו את אותן משימות, והם נבדלו זה מזה

רק במעמדם הארגוני במשטרה: חלקם היו רב"שים שגויסו למשטרה בשכר וחלקם פעלו בהתנדבות. מיוזם של הרב"שים עורר לעיתים התנגדות בקרב קציני חטיבה 16, שנבעה מזהות האנשים שנבחרו לתפקיד ובגורמים שהובילו למינוי. קציני החטיבה טענו כי לא פעם התמנו רב"שים לא על פי כישוריהם האישיים, אלא על פי 'חסי חמולות ביישוב'. יתר על כן, במקרים רבים שבהם ניסה מג"ב לפטר רב"שים בשל תפקוד לקוי הוא לא הצליח, בשל לחצים שהפעילו אישים הנמנים עם ועד היישוב על מג"ב והמשטרה.¹² עד חודש דצמבר 1955 גויסו 35 רב"שים ביישובי הפרוזדור, כלומר כמעט בכל יישוב הוצב שוטר מג"ב שהופקד על ביטחון התושבים לאורך כל שעות היממה.¹³

ההחלטה להציב את הרב"שים ביישובי הפרוזדור עוררה ויכוח עקרוני בין חטיבה 16 של צה"ל ובין מג"ב, שעיקרו היה מאבק על סמכויות. המחלוקת נבעה מהשאלה מי אמור להיות מופקד על הביטחון ביישובי הספר – הרב"ש, או מפקד האזור (מא"ז) שהיה מופקד מטעם צה"ל במסגרת ההגמ"ר. אל"מ חיים הרצוג, שהחליף את אל"מ עמיחי אתילי כמפקד חטיבה 16, גרס כי הרב"ש צריך להיות כפוף למא"ז ופעל להשגת מטרה זו. ב-23 בינואר 1955 שיגר הרצוג מכתב לרמטכ"ל משה דיין, ובו תיאר את המורכבות של שני גופים – צה"ל ומג"ב – העוסקים בביטחון באותו יישוב. מנוסח המכתב עולה כי הרצוג פעל ללא לאות להחזיר לצה"ל את הסמכויות שניתנו למג"ב.

העובדה שקיימים שני גורמים המטפלים בביטחון בכפרים גורמת לחוסר ודאות ואולי גם לחוסר יעילות [...] אין כאן הכוונה לערער על מסירת הטיפול בביטחון השוטף למשמר הגבול כי אם להציע שבו בזמן שהטיפול בנושא זה הוא בידי גורם אחד – משמר הגבול, הרי שבכל האחריות הכוללת לנושאי ביטחון ויהיו אשר יהיו חייבת להיות ביד אחת דהיינו – סמכות צה"ל. מוצע לכן שתקבע אחריות כללית של סמכות צה"ל לגבי כל בעיות הביטחון במדינה, זאת אומרת באופן מעשי שבכל אזור ואזור גדוד משמר הגבול יקבל הוראות לגבי מדיניות הביטחון על כל צורותיו מהמפקד הצבאי.¹⁴

צה"ל לא נענה לדרישת חטיבה 16 לקבל לידיה את הסמכויות לטיפול בבעיות הביטחון השוטף ביישובי הפרוזדור. יש לזכור כי אסטרטגיית הלחימה של צה"ל בתום מלחמת העצמאות התבססה על 'הגנה התקפה', כלומר בלימת התקפת האויב, גיוס מילואים ויציאה למתקפת נגד. בשלהי 1953, לאחר שמשה דיין התמנה לרמטכ"ל, עבר צה"ל לאסטרטגייה של 'התקפה הגנה', כלומר מתקפת מנע מקדימה ולאחריה התבססות הגנתית. השינוי באסטרטגייה יכול להסביר מדוע הרמטכ"ל לא נענה לדרישת חטיבה 16 להפקיע מידי מג"ב את הטיפול בבעיות הביטחון השוטף ביישובי הפרוזדור. מבחינת דיין צה"ל היה צריך להיערך עם כוחותיו למלחמה, ולא לעסוק במשימות הגנתיות על הגבול (לויטה 1998; Fried 2018).

קיומם של שני גופים המופקדים על הביטחון ביישובי הפרוזדור מג"ב וצה"ל אכן עורר ויכוחים וקונפליקטים. לדוגמה, הרב"שים שבידיהם הופקדה האחריות על תחזוקת כלי הנשק שסיפק צה"ל ליישובים סירבו למלא אחר הפקודות של קציני החטיבה. כך למשל בביקורות שערכו קציני החטיבה במחסני הנשק ביישובי הפרוזדור התגלו ליקויים בתחזוקת הנשק, כמו חלודה ופיח ברובים. משנדרשו הרב"ש ושוטרי מג"ב לתקנם הם

סירבו, בנימוק שהם כפופים למג"ב. בלשונם: "אנחנו מקבלים הוראות ממשמר הגבול", בתוספת הערה בוטה שהופנתה לאחד מקציני החטיבה: "לא שואלים אותך".¹⁵

שוטר מוסף זמני (שמ"ז)

אחת המטרות של מערך השיטור של מג"ב ביישובי הפרוזדור הייתה עיבוי מערך השמירה. לצורך כך הוגדר תפקיד משטרתי חדש במג"ב – שוטר מוסף זמני (שמ"ז).¹⁶ השמ"זים שגויסו למג"ב היו על פי רוב מהיישובים שבהם התגוררו, ואת שכרם קיבלו מהמשרה. השמ"זים לא השתלבו בפעילות מבצעית לאורך הגבולות, ופעילותם התמקדה אך ורק במשימות שמירה על היישובים. אפשר להצביע על שתי סיבות עיקריות לפיתוחו של מודל השמ"ז במג"ב. האחת היא הצורך להפחית את נטל השמירה, שנפל על כתפי המתיישבים. כך אמר ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת: "אצל הציבור שלנו הוחלש חוש השמירה, אם כי אני יודע שביישובים, ובעיקר ביישובי הספר, כל המשא הזה של השמירה הזו הוא כבד מאוד".¹⁷ יש לזכור כי בעקבות הנטישה החלקית במספר יישובים בפרוזדור התגברה דמורליזציה בקרב המתיישבים (פרנקל 2019: 256).

הסיבה השנייה טמונה בצורך לתת מענה ביטחוני ליישובים שבהם לא התאפשר לקיים שמירה סדירה בשל אופי האוכלוסייה, שכללה בין השאר חולים וזקנים. כך תיאר זאת סגן ישראל גפן, ממלא מקום מפקד גוש ההגמ"ר בהר טוב: "ליד כפר אשתאול קיימת שארית מעברה שבה מתגוררים זקנים ומוכי גורל שונים, שאינם מסוגלים לשמור על המעברה".¹⁸ גיוס השמ"זים למג"ב לא נתקל בהתנגדות בקרב מפקדות ההגמ"ר של צה"ל ברחבי הארץ. לעומת זאת, באזור ירושלים המהלך עורר התנגדות חריפה מצד קצינים בחטיבה 16 משלוש סיבות: האחת, שאפשר להגדיר אותה מבצעית, הייתה קשורה לאופן שבו פעלו השמ"זים. בחטיבה 16 סברו שהשיטה שבה פועלים השמ"זים – סיורים רגליים בפאתי היישוב כנגד ההסתננות – היא שגויה, וכדי להגן על היישובים בעילות יש להציב את השמ"זים בעמדות תצפית קבועות.¹⁹ הסיבה השנייה הייתה קשורה למצבת כוח האדם של צה"ל. קציני החטיבה גרסו כי גיוס השמ"זים למג"ב מקטין את סדר הכוחות של המילואים, משום שמי שגויס לתפקיד שמ"ז משובץ ביחידה משטרית ונגרע ממצבת הכוחות של צה"ל.²⁰ הסיבה השלישית הייתה ערכית – קציני החטיבה חששו שהשמירה על היישובים בידי שוטרים המקבלים שכר עלולה לפגוע בערך ההתנדבות של התושבים. במכתב ששיגר חיים הרצוג לאגף המבצעים בפקוד המרכז הוא ביקש לבטל את מודל השמ"ז, וכחלופה לו לחייב את התושבים בשמירה. ביישובים בהם יש מחסור ניכר בכוח אדם למשימות שמירה הוא הציע להציב חיילי מילואים.²¹ אף על פי כן לא חל שינוי במעמדו של מודל השמ"ז או בדפוסי פעילותו המבצעית.

השמ"זים הוכשרו במסגרת קורס שומרים שנערך במג"ב שכלל אימון בנשק, שדאות ותרגילי סדר. השמ"זים צוידו במהלך פעילותם בנשק אישי שנופק להם בידי רב"ש היישוב (אוחיין 2019: 147). פעילותם של השמ"זים הייתה בעיקר שמירה על היישוב בשעות הלילה, ולא אחת הם נקלעו לתקריות ירי עם מסתננים שביקשו לחדור לתוך היישובים. ב-28 באפריל 1954 במושב רמת רזיאל, יישוב שהוקם בידי יוצאי האצ"ל, נרצח השמ"ז בנימין ימיני על ידי מסתננים, שומר אחר נפצע ונשקו נשדד. בעיתונות הודגשו התעוזה

והאכזריות של המסתננים, ובאחד העיתונים נכתב שהמסתננים רצחו את השמ"ז "בהיותו שותת דם".²²

האלוף יוסף אבידר, ראש אגף מבצעים במטכ"ל, העריך כי הרצח בוצע בידי כנופייה מאורגנת הפועלת ביישובי הפרוזדור (מבורך 2021: 99). בעקבות הרצח אישר ראש הממשלה משה שרת לבצע פעולת תגמול, והכינוי שניתן לה היה על שמו של הנרצח – 'מבצע בנימין'. הפעולה בוצעה ב־2 בספטמבר 1954 בכפר בית לקיא, שמצפון למובלעת לטרון, בידי גדוד 890. בקרב שהתפתח בין חיילי צה"ל ללגיון הירדני נהרגו ארבעה חיילים, ובקרב הלגיון היו חמישה הרוגים (מוריס 1996: 338–339). בישיבת ממשלה שנערכה שלושה ימים לאחר פעולת התגמול עדכן שר הביטחון פנחס לבון את השרים כי השיקולים לביצוע פעולת התגמול נבעו מחשש לפעולות תגמול יזומות מצד חברי המושב, ולמנוע תחושות של קיפוח ואפליה בשל שייכותם הפוליטית של תושבי המקום לתנועת חרות (מבורך 2021: 99).

תקרית נוספת שבה נהרג שמ"ז אירעה ב־29 בספטמבר 1954, בהתקפה של מסתננים על מושב בר־גורא. במהלכה נהרג השמ"ז, אליהו בן סימון, ושומר נוסף שהיה עימו נפצע באורח קשה.²³ במקרה אחר חוליית מסתננים פתחה באש לעבר שומרי המושב כסלון, הרגה את השומר ופצעה את השני. דו"ח מודיעין של צה"ל נקב בשמות הרוצחים, וציין כי מדובר בכנופייה מבית לקיא בירדן שיצאה לגנוב עיזים ובהמות ונתקלה בשומרים. בתגובה לתקרית ביצע גדוד 890 ב־29 במרץ 1954 פעולת תגמול בכפר נחליון. בפעולה נהרגו עשרה אנשים מקרב המשמר הלאומי והלגיון הירדני (מבורך 2021: 98). הרצח בכסלון הותיר תחושה של חוסר אונים בקרב האוכלוסייה ביישובי הפרוזדור. כך כתב ראש הממשלה משה שרת ביומנו: "רצח כסלון, המפגין שוב כי הספר מופקר, הזורע דיכאון נוסף והמאיים בשיברון לב המתיישיבים" (שרת 1978: 416).

הכשרת האוכלוסייה למשימות שמירה

במסגרת מערך השיטור הכשיר מג"ב את תושבי הפרוזדור למשימות שמירה על היישובים. יש לזכור כי רבים מקרב האוכלוסייה היו עולים חדשים, ללא כל ניסיון צבאי, וכי המציאות הביטחונית הקשה לאורך הגבולות לא הייתה מוכרת להם. אל"מ חיים הרצוג, מפקד חטיבה 16, ראה בהכשרת התושבים צעד חיוני וחשוב, אך ביקש שהאחריות בתחום זה תופקד בידי צה"ל. פניותיו החוזרות ונשנות ללשכת הרמטכ"ל משה דיין, להעביר את האחריות על הכשרת התושבים לידי החטיבה, לא צלחו.²⁴

באימון שנערך על ידי מג"ב הודגש תפעול נשק קל, וכן הכשיר מג"ב חלק מהתושבים לתפקידי נוהגי כלבים לצורכי שמירה. ביוני 1956 הוכשרו עשרה תושבים לתפקיד זה.²⁵ חלק מן הכלבים נודבו על ידי אזרחים מרחבי הארץ, ואילופם נעשה בידי מדור בעלי חיים של המשטרה.²⁶ כמו כן ערך מג"ב אספות וכינוסים שמטרתם הייתה לעודד את התושבים להשתתף בשמירה. כנס מסוג זה נערך ב־12 באוגוסט 1954 בבית שמש, ובו השתתפו כ־400 תושבים מיישובי הפרוזדור. כינוס זה, כפי שהעריכו קציני מג"ב, האיץ רבים מהם להתנדב לשמור על יישוביהם.²⁷

איור 2: שוטרי מג"ב מדריכים עולים חדשים בנשק (1954), תמונה מספר 0124.441, אלבום הנשיא יצחק בן צבי – סיורים, ארכיון התמונות על שם שושנה ואשר הלוי, באדיבות יד יצחק בן-צבי.

מג"ב גיבש ספרות הדרכה הכוללת הנחיות והמלצות לתושבים שיצאו למשימות שמירה. ביולי 1954 יצא לאור מדריך שמירה שכתב שמואל איתן (אחיו של רפאל איתן), ששימש קצין מג"ב באותן שנים, שכותרתו 'עקרונות השמירה האזורית'. במדריך הופיעו הנחיות המנוסחות ככללי עשה ואל תעשה, והם נועדו להבהיר לשומרים את המשמעת האישית ואת הדריכות המבצעית במהלך השמירה. המחבר ניסח עשרה עקרונות והגדיר אותם 'עשרת הדיברות'. דומה שהדמיון האטימולוגי למסמך מכונן מתורת ישראל נועד להקנות לו חשיבות אסוציאטיבית בקרב העולים החדשים, שרבים מהם היו שומרי מסורת יהודית. להלן עשרת העקרונות שגובשו במסמך:

1. נוע בשקט, צעד כחתול, חפה על חבריך ולהפך
2. היה תמיד בהסתר והתרחק מאור – החושך הוא ידיך
3. היה דרוך ויהיה נשקך תמיד מוכן לפעולה
4. היה ער לכל קול ורחש. אל תתפתה לקולות קוראים ולדיבור בשפתך
5. שנה תמיד זמני וכיווני הליכה
6. אל תשוחח, אל תעשן, אל תשמיע קול
7. סיים הכנותיך לפני צאתך החוצה
8. לא תישא חפצים מבריקים ומכיסך ייעדרו חפצים מקשקשים
9. בצאתך מאור לחושך המתן עד שעניך תתרגלנה לאפלה
10. לא תמלא כל תפקיד אחר פרט לתפקיד השמירה ולא תעזוב את אזור משימתך.

המסמך מסתיים במשפט סיכום: "זכור ושים לב – חיי אדם הופקדו בידך והאויב ערום [ערמומי], פיקח וצמא לדם".²⁸ סביר מאוד להניח שמסמך עקרונות זה מתמצת את הידע בתחום השמירה שרכש שמואל איתן במסלול חייו הביטחוניים בארגון ההגנה. כחלק מהניסיון להטמיע בקרב התושבים ביישובי הפרוזדור תודעה ביטחונית ולשמור על רכושם נקט מג"ב בפעולות הסברה. במאי 1956 הפיק מג"ב יחד עם המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית סרט בשם 'לילה לילה', שהוקרן בכינוסים שערך מג"ב עם התושבים, ובו תוארו פעולות המסתננים ושיטות פעילותם.²⁹

מג"ב נאלץ להתמודד לא אחת עם סרבנות מצד התושבים לבצע את השמירה. בניסיון להתמודד עם מקרים אלה נדרש מג"ב להסתייע בחטיבה 16, שבסמכותה היה להוציא צווי קריאה למילואים לסרבנים ולשלחם למשימות שמירה ביישובים מרוחקים. שיטה זו נועדה, לצורך ענישה, אך בעיקר לצורך הרתעה של התושבים האחרים. כך למשל בשכונת מנחת (מלחה) התנגדו חלק מהתושבים לבצע שמירה. כפתרון החליט מג"ב, באמצעות החטיבה, להוציא צווי גיוס לסרבנים ולשלוח אותם למשימות שמירה במסגרת המילואים במושב עג'ור שבפרוזדור ירושלים.³⁰ ב-5 בנובמבר 1954 סירבו תושבי המושב משמר איילון, ששכן חמישה ק"מ, מקו הגבול הירדני בגזרת לטרון, לבצע שמירה ביישוב. כתגובה לכך הוצאו לארבעה סרבנים צווי מילואים שנועדו, כפי שהגדיר זאת מפקד מג"ב פנחס קופל: "לצורכי שמירה ביישוב מרוחק יותר, דבר שיכול להשפיע על יתר התושבים ולהכריח אותם למתן אנשים לשמירה".³¹

כשלים בהתנהלות המבצעית של מג"ב

אף שמג"ב השתייך רשמית למשטרת ישראל וכוחותיו היו כפופים לה, הקפידה חטיבה 16 שהופקדה על הביטחון ביישובי הפרוזדור במסגרת ההגמ"ר לפקח על פעילותו המבצעית של מג"ב. כך למשל נדרש מג"ב לדווח למפקדת החטיבה על תכנון הפעילות המבצעית ולהעביר אליה דין וחשבון מפורט אחריה. עם זאת, במקרים רבים לא העביר מג"ב דיווחים לחטיבה, מה שגרר ביקורת על מג"ב (אוחיון 2019: 172). את הליקויים בתחום הדיווח שעליהם הצביעו קציני החטיבה אפשר לייחס, במידה מסוימת של סלחנות, לחבלי הלידה של מג"ב. ואולם, ניכר כי הביקורת על הכשלים בתחום המבצעית הייתה מוצדקת ונבעה, כפי שניווכח, ממשמעת מבצעית לקויה, מאי־ביצוע משימות ומדיווחי שקר של קציני מג"ב. כך למשל ב-6 באוקטובר 1953, ארבעה חודשים לאחר שמג"ב החל את פעילותו ביישובי הפרוזדור, טענו קציני החטיבה כי שילובו של מג"ב במאבק בהסתננות ביישובי הפרוזדור אינו נותן מענה הולם לתופעה, והמשאבים המושקעים בכוחותיו יורדים לטמיון. כך דיווח רס"ן מיכאל ניר, קצין אגף המבצעים של החטיבה, ללוי אברהמי, מפקד מחוז במשטרת ירושלים: "הכוח המוצב היום למארבים על ידי יחידות משמר הגבול החונות בירושלים הינה חסרת תועלת ומהווה בזבוז אמצעים".³² בדו"ח חריף שכתב ב-23 בפברואר 1955 סגן ישראל גפן, קצין המטה ליישובי העולים בגוש הר טוב, לפיקוד המרכז הוא הצביע על כשלים רבים בפעילותו המבצעית של מג"ב, המותירים את הגבול פרוץ. כך הוא כתב:

סיוורים ומארבים נעשים מתוך שגרה ולרוב לא מתמלאת המשימה כרוחה: צוות המסיירים לא יורד מרכבו ומסתפק מדי פעם בשימוש ברקור לצידי הכביש.

יוצאים למארב כביכול ולעיתים אינם מגיעים למקום המארב, אלא נשארים במקום מסתור מפני הביקורת. אם מגיעים למקום המארב הריהו נהפך למארב כי אנשיו מתגלים בהתנהגות מרושלת, שימוש בזרקור מתוך המארב, יריות סתם בסיום המארב. לא ייתכן שמצב ביש זה של אזלת היד ימשך. הגבול ממבואות בית"ר ועד בית גוברין, דרומה מכביש עמק האלה **מופקר** (הדגשה במקור), במידה שיחידות צה"ל אינן בשטח האימונים לא נשמר הגבול. קיים מצב של השגת גבול על ידי רעיה וחריש [...] אותו מצב של גבול פתוח, קיים גם בגבול הצפוני של הפרוזדור, משער הגיא עד נווה אילן.³³

ביקורת קשה הטיחו קציני חטיבה 16 גם על כשלים באמינות הדיווח המבצעי של קציני מג"ב. כך למשל ב-9 במרץ 1954 דיווח סרן יחזקאל שחר, סגן קצין אגף המבצעים של חטיבה 16, לפיקוד המרכז על מפקד פלוגה במג"ב ששמו לא הוזכר המסרב לקבל אחריות מבצעית על גזרתו ואף אינו בקיא בשטח שעליו הוא מופקד. יתרה מזאת, מפקד הפלוגה מסייר לאורך הגבול, ובעת שנפתחת עליו אש מקו הגבול הוא "נס מהמקום במהירות הבזק". בדיווח שהוא מעביר לאחר מכן הוא מוסר פרטים כוזבים על תקרית גבול שאליה נקלע לכאורה עם חיילי הלגיון הירדני. האירוע דווח לעיתונות והתפרסם בקרב הציבור "כמעשה גבורה המסלף את העובדות האמיתיות".

עניין נוסף שהטריד את חטיבה 16 היה סירובם של קציני מג"ב למלא פקודות מבצעיות. ב-26 בנובמבר 1954 דווח רב סרן אלכס פריג', ראש לשכת אגף מבצעים במטה הכללי למשטרה, על מסתנן חמוש ומבוקש המסתתר בסמוך לשער הגיא ובכוונתו לבצע גניבות מתוך יישובי הפרוזדור. משביקשו קציני החטיבה ממג"ב להציב מארבים לכידתו הם נענו בשלילה, מה שהביא לדעת קציני החטיבה "לכישלון לכידתו של המסתנן".³⁴ אל"מ חיים הרצוג הסיק כי מרכיב מהותי בכשלים המבצעיים של מג"ב נעוץ גם בפעילותם של השוטרים הזוטרים, המתבצעת "ברשלנות מסוימת וחוסר ערנות", והדבר נובע לדיוח "מאופי הפעולה השגרתי המעיד על רמה נמוכה של הפיקוד בדרג הנמוך".³⁵

תקריות הגבול של מג"ב עם הלגיון הירדני והמשמר הלאומי (מה"ל)

לאורך גבול ירדן פעלו שני ארגונים בעלי סממנים צבאיים – הלגיון הירדני והמשמר הלאומי הירדני (מה"ל), שהוקם בשנת 1951. הוא פעל בדומה למודל ההגמ"ר של צה"ל, שנועד במקורו לבלום התקפה ישראלית עד להגעת כוחות הלגיון (פז 1956: 37). במקרים רבים אנשי המה"ל סייעו למסתננים בפעילותם, ולעיתים הם אף סיפקו להם נשק.³⁶ פעולת התגמול שביצע צה"ל בקיביה באוקטובר 1953, שבה נהרגו 69 אזרחים וחיילים ירדנים כתגובה לרצח אם ושני ילדיה ביהוד, עודדה רבים מתושבי הכפרים להתגייס לשורות מה"ל ולבצע פעולות רצח וחבלה בשטח ישראל, כנקמה על הרג קרובי משפחתם בפעולות התגמול (ברטל 2005: 64).

הכישלון בפעילות המבצעית של מג"ב בחורבת עלין בשטח ישראל, ב-9 במאי 1954 בקרבת הכפר הערבי צוריף שבאזור חברון, היה אולי הבולט בכישלונות שידע מג"ב בפרוזדור ירושלים עם הלגיון הירדני. בקרב נהרגו שני שוטרי מג"ב בידי חיילי הלגיון – מפקד פלוגה של מג"ב משולם בר-נתן, והחובש הפלוגתי טוביה וולפסטל. תחילתו של

האירוע הייתה בליל 7 במאי 1954, עת יצא כוח של שמונה שוטרי מג"ב בפקוד סמל מפלוגה ב' מבסיסם בהר טוב למארב בחורבת עלין הנמצאת בשטח ישראל, בסמוך לגבול הירדני. הכוח התגלה בידי חיילי הלגיון ונפתחה עליו אש מסיבית. הכוח נסוג עם אנשיו. מעדותו של הסמל ששימש מפקד הכוח עולה כי מפקד הפלוגה משולם בר-נתן התרעם על כך שהכוח נסוג בעת שנודע לו על התקרית: "המ"פ כעס על שלא נכנסתי בקרב עם האויב, והודיע שלמחרת הוא יצא איתי ועם אותו כוח למקום". בעדותו סיפר השוטר כי הוא ופקודיו חצו את קו הגבול 50 מ' דרומית-מזרחית לחורבה.³⁷ יום למחרת יצא מפקד הפלוגה עם עוד 12 שוטרי מג"ב למארב בחורבת עלין, בתוך הבוסתן שבשטח ישראל. פעולה זו גבתה מחיר כבד, ובחילופי הירי עם ערבים חמושים נפצע החובש טוביה וולפסטל. משולם בר-נתן, שניגש לסייע לו, נפצע אף הוא, ולאחר זמן קצר מתו השניים מפצעייהם. הגופות נלקחו בידי חיילי הלגיון לשטח ירדן. רק למחרת הן הוחזרו לישראל, באמצעות האו"ם, במעבר מנדלבאום בירושלים. בידיעות שפורסמו בעיתונות הובלטו מעשי ההתעללות של הירדנים בגופות השוטרים.³⁸

על פי עדותו של אחד הסמלים, מפקד הפלוגה פקד על הכוח לסגת ולהותיר אותו ואת החובש בשטח. הסמל ניסה להניאו מכך, אך הקציין השיב לו: "זאת פקודה. קח את הנשק ואת האנשים והיסוג".³⁹ הסמל סיפר בעדותו כי הספיק לקחת את נשקם: "ראיתי שמצבו של המ"פ קשה מאוד, קרעתי את רצועת הרובה ולקחתי איתי את הרובה, התקרבותי לחובש והוא החזיק את הבטן ולא הוציא מילה, כנראה שלא היה בחיים. שוטר אחר לקח ממנו את הרובה".⁴⁰ תוך זמן קצר הגיעו למקום חיילי לגיון נוספים, והחלו חילופי ירי בין שוטרי מג"ב. כוח מג"ב נסוג ממפקדת גדוד 174 של צה"ל, ששכנה בסמוך לקיבוץ נתיב הל"ה, שם דווח לצה"ל על התקרית. לנוכח חוסר היכולת להכריע את העימות באמצעות מג"ב הוחלט לשלוח פלוגה מסייעת של גדוד 174 לאזור החורבה, וזו שיגרה 40 פצצות מרגמה 81 מ"מ על החורבה. בתגובה יירי המרגמות ירו הערבים כ-10 פצצות 3 אינטש על כוח צה"ל, שלא גרמו לנפגעים.⁴¹

כשבועיים לאחר התקרית זימן ראש הממשלה משה שרת את המפקד ליחזקאל סהר כדי לברר מדוע הושארו הקציין והחובש הפצועים בשטח. ביומנו כתב משה שרת ב-21 במאי 1954: "המוקשה במעשה עילין הייתה עזיבת שני הפצועים במקום המערכה על ידי הכיתה שנסוגה". סהר השיב לשרת שהקציין הפצוע זרק את נשקו האישי לפקודיו והוא שציווה עליהם לסגת, מהחשש שחיילי הלגיון, שהיו בעדיפות מספרית, "שהיה עושה בהם כלה" (שרת 1978: 507). שר הביטחון פנחס לבון הודה כחודשיים לאחר התקרית (במסגרת סגורה ולא בפומבי) שהסיוור תעה בדרכו וחצה את הגבול לתוך ירדן עקב התבססות על מפות לקויות (מוריס 1996: 331–332). האלוף יוסף אבידר, ראש אג"ם במטכ"ל, דיווח אף הוא לחברי ועדת חוץ וביטחון של הכנסת שהסיוור של מג"ב טעה וחצה את הגבול.⁴²

תחושת הכישלון בקרב שוטרי מג"ב והרצח של שני השוטרים עוררו יצרי נקם, והם אכן החליטו לנקום – התוצאה הייתה הריגתם של שבעה ערבים מעבר לגבול. כך מתברר מדבריהם שכתב משה שרת ביומנו ב-11 במאי 1954, יומיים לאחר התקרית: "ב'הדור' 7 ערבים הרוגים, בטלפון עם פינחס לבון [זו פעולה של] משמר הגבול" (שרת 1978: 484). בישיבת ממשלה שהתקיימה ב-13 ביוני 1954 אמר ראש הממשלה שהריגתם של הקציין והשוטר בידי הלגיון גרם לטלטלה רגשית בקרב שוטרי היחידה, ובלשונו: "ברור איך רתח

דמה של משטרת הגבולות". ואולם, הוא לא הצדיק את פעולת הנקם שביצעו שוטרי מג"ב.⁴³ שרת מתח ביקורת קשה נוקבת כלפי מג"ב על פעולת הנקם מעבר לגבול ירדן. ב־18 במאי 1954 כתב ביומנו:

אשר לתקריות האחרונות, הרי אחרי מעשה חרבת עילין, בה איתרע מזלו של משמר הגבול, ערכו יחידותיו של זה מסע של פעולות נקם לאורך אזור הספר, הצבא נכנס עכשיו לעובי הקורה לגבי התנהגותו של משמר הגבול ודרישתו היא כי זה יינזר מכל מעשה יזום – יניח מעשי תגובה לצבא בלבד. אמרתי כי בירור זה פקח את עיני. עד כה ידעתי כי יש לי עסק עם הצבא כגורם שיש להחזיקו בידיים. עכשיו מתברר כי עוד ממקור אחד עלולה להיפתח הרעה – ממשמר הגבול המשטרתי, אשר טרם הושלטה עליו משמעת ממלכתית, אדעה (שרת 1978: 496).

ראש הממשלה ראה אפוא בפעולות הנקם של מג"ב ליקוי חמור והביע חשש עמוק מהשתרשות חוסר המשמעת כהלך רוח וכשיטה, והביע דאגה מפני פעולות נקם דומות בעתיד. המפכ"ל יחזקאל סהר נחלץ להרגיע את שרת, והבטיח לו שמקרים אלה לא יחזרו על עצמם. וכך כתב לו ב־18 במאי 1954: "אשר למעשי התגובה הפראיים, נלקחו העניינים בידיים ויש ביטחון שלא יחזור" (שרת 1978: 496).

כישלון צורב נוסף נחל מג"ב בתקרית גבול עם מה"ל. ב־27 בינואר 1954 הותקף סיור רכוב של מג"ב צפונית לכפר ליפתא בירי ממארב של מה"ל, וכתוצאה מכך נהרג שוטר מג"ב פנחס סרויה. אנשי מה"ל הצליחו אף לחטוף את גופתו ולהעבירה לתוך שטח ירדן. הגופה הוחזרה לישראל לאחר התערבות של ועדת שביתת הנשק הישראלית-ירדנית.⁴⁴ בתגובה להרג השוטר ביצעו שוטרי מג"ב פעולת נקם ללא ידיעת הדרג המדיני והצבאי. היעד היה סיור של הלגיון החוצה את הגבול לתחומי ישראל, וכך תיאר את הפעולה יעקב לאניאדו: "הסיור [הירדני] נכנס לתוך שטח ההריגה של כוחותינו ובמכת אש אחת מחוסלים כמעט כל אנשי הסיור. אנשינו מסתערים, ורק אחד מאנשי הסיור הירדני מצליח לרדת לוואדי ולהימלט לכיוון הכפר בתייר". הידיעה על הריגתם של הירדנים התקבלה, לדברי לאניאדו, בהתלהבות ביחידה, ואף היה מי שכתב על הלוח במועדון הפלוגה: "נקמנו את דם סרויה". את התקרית מסיים לאניאדו במילים: "הייתה זו אחת מפעולות התגמול שבוצעו על ידי משמר הגבול בתגובה לרצח אנשיו" (לאניאדו 2012: 56).

מג"ב פעל גם לאבטחת החקלאים בקיבוץ בתקרית גבול שאירעה ב־28 בנובמבר 1954. במארב שהציב מג"ב באזור מושב מבוא בית"ר נתקל הכוח בחיילי הלגיון הירדני שחדרו לשטח ישראל. בחילופי הירי נהרגו ארבעה מהם, ושניים נוספים שנפצעו הצליחו לחמוק ולהימלט מעבר לגבול. האמ"ח שנתפס כלל מקלע ברן אחד, שלושה רובים, שני חגורי קרב, משקפת שדה ותחמושת.⁴⁵

הצלחה נוספת נחל מג"ב באבטחת החקלאים בקיבוץ נתיב הל"ה בעמק האלה. מראשית הקמתו נתיב הל"ה היה אחד היישובים הפגיעים ביותר בידי מסתננים בשל סמיכותו לגבול, וכך תיאר זאת קצין צה"ל במפקדת גוש ההגמ"ר של צה"ל בהר טוב: "משק נתיב ל"ה נפגע על ידי מסתננים לעיתים תכופות, רכוש המשק מפוזר בשטח ומהווה מטרה להסתננות לשם שוד, קרבתו לגבול ונוחיות הגישה אליו דרך עמק האלה הנם גם כן גורמים המושכים את המסתננים".⁴⁶ לצורך הגנת החקלאים מוגנו הטורקטורים של הקיבוץ בלוחות

פלדה שסיפק להם צה"ל.⁴⁷ ואולם, אלה לא מנעו מאנשי מה"ל לנסות לפגוע בחקלאים, מה שאילץ את מג"ב לשהות בשטחי הקיבוץ לפרקי זמן ממושכים. דן אייל, כתב שטח של העיתון חרות, שהתלווה לשוטרי מג"ב בדצמבר 1954 כדי לסקר את פעילותם בקיבוץ נתיב הל"ה, תיאר בכתבותיו את מה שראה במקום: "בחיפוי המתמיד של משמרת משמר הגבול הם פולחים תלם אחר תלם באדמה הנוקשה כשמנגד, ועל ההרים סביב, צופות התצפיות העבר ירדניות בכל תזוזה".⁴⁸ התקפת הירי הקשה ביותר על חברי הקיבוץ מבחינת תוצאותיה הייתה ב-26 ביולי 1954. קבוצה חמושה של אנשי מה"ל ביצעו ירי ממקלעים על שלושה חברי הקיבוץ שעסקו בקציר ופצעו אותם. אחד החקלאים נותר פצוע בשטח, והוא חולץ תחת אש בסיוע יחידת המשוריינים של מג"ב. במהלך חילופי האש והניסיון לחלץ את הפצוע, שנמשכו כשלוש שעות, נפצעו שני שוטרי מג"ב.⁴⁹ מקרה בולט

איור 3: שוטרי מג"ב ברכב משוריין (1954), מספר תמונה 0124.412, אלבום הנשיא יצחק בן צבי – סיורים, ארכיון התמונות על שם שושנה ואשר הלוי, באדיבות יד יצחק בן-צבי.

נוסף אירע כעבור חודש, ב-9 באוגוסט 1954, אז ביצעו אנשי מה"ל ירי על חקלאים שעסקו בקציר. גם במקרה זה הם חולצו תחת אש בידי שוטרי מג"ב.⁵⁰ הצלחה נזקפה לזכות מג"ב בחיסול ראש כנופיה שפעלה ביישובי הפרוזדור – חאסן עבוד – שהיה ידוע בכינויו מוסטפא סמואלי, על שום שהתגורר בכפר נבי סמואל שמצפון-מערב לירושלים. בתקופה שבין יוני 1952 ועד אוקטובר 1954 הוא ואנשיו היו מעורבים לפחות בעשרים מקרי רצח וחבלה (טל 1998: 25). סמואלי נקט בשיטות ערמומיות כדי לרצוח את קורבנותיו. כך למשל הוא היה מתקרב בשעות הלילה לבתי התושבים במושב זורק אבנים קטנות על תריסי החלונות. כששמע שמישהו מהדיירים מתקרב אל החלון המוגף היה

סמואלי יורה לעברו ונמלט. לעיתים נהג בשיטה אחרת: הוא היה ניגש ללול התרנגולות של אחד המתיישבים ומשמיע קולות של תנים ושוועלים. התושב היה יוצא להרחיק את החיות הפוגעות בפרנסתו העיקרית, ומיד היה מופיע סמואלי והורג אותו בתת-המקלע שהיה ברשותו.⁵¹

ב־7 ביולי 1953 הותקפו שומרי קיבוץ נתיב הל"ה, ושלושה ימים לאחר מכן נרצחו שני שומרים בקיבוץ צובה בידי אנשי הכנופייה. בעקבות תקריות אלה הטיל משאל שחם, מפקד חטיבה 16, על פקודיו לפוצץ בית בכפר שבו הוא התגורר, והפעולה הצליחה באופן חלקי (מוריס 1996: 251–252). ב־2 באוקטובר 1954 הצליחו אנשים מכנופייתו של סמואלי לתקוף מארב שהציב מג"ב בסמוך למושב גבעת יערים, לפצוע קשה שוטר מג"ב ואף לשדוד את נשקו.⁵² בליל 9 במרץ 1956 הגיע סמואלי עם מסתנן נוסף למושב נחם. במהלך שוד כבשים ירה סמואלי בתושב המקום והרגו. בדרך נסיגתם נקלעו הרוצחים למארב אקראי של מג"ב שהוצב בשער הגיא, ושם נהרג סמואלי מידי השוטרים (ארגמן 1996: 54–56).

השיקולים להקמת תחנת שיטור של מג"ב במושב בר־גיאורא

במאי 1956 הוקמה תחנת שיטור של מג"ב במושב בר־גיאורא, הסמוך למושב מבוא בית"ר. בתוכנית הפריסה המקורית של משטרת ישראל לא נכללה הקמת תחנת שיטור של מג"ב בסמוך למושבים אלה. כפי שניווכח, הייתה זו החלטה שיזמו קציני חטיבה 16, לנוכח העובדה כי אנשי מבוא בית"ר היו חוצים מעת לעת את הגבול כדי לפגוע במתכוון בערבים. ראש הממשלה שרת לא הסתיר את חששותיו מהפרובוקציות של אנשי מבוא בית"ר.⁵³ תקרית שתוצאותיה היו קשות אירעה בליל ה־19 ביוני 1954, כאשר חמישה מחברי המושב יצאו לעבר הכפר אל־קבו שבשטח ירדן כדי לפגוע בתושבי הכפר. החמישה נקלעו למארב של הלגיון הירדני, שביצע ירי לעברם והרג שלושה מהם.⁵⁴ בעקבות התקרית הוזעקו למקום שוטרי מג"ב, שהתבקשו על ידי חברי המושב לחצות את הגבול "ולכבוש את הגבעות", כדי למנוע מהלגיון להעביר את גופות ההרוגים לירדן. מג"ב לא נעתר לבקשה, וסירובו עורר תסכול וזעם בקרב חברי המושב. בין מג"ב לחברי המושב התפתח עימות מילולי חריף שהגיע לשיא בעוצר שהטיל מג"ב על המושב, שנועד למנוע פעולות נקם מצד חברי המושב. במכתב ששיגר בנימין ג'בלי, ראש אגף המודיעין, לשר הביטחון פנחס לבון ולרמטכ"ל משה דיין הוא תיאר את התחושות הקשות של חברי המושב כלפי מג"ב: "חברי המשק משוכנעים כי יחידת משמר הגבול החונה במקום לא באה כדי לשמור עליהם מפני האויב, אלא כדי למנוע מהם יוזמה עצמית במעשי תגמול".⁵⁵ לאחר יממה הוחזרו הגופות לישראל בתיווך האו"ם, ומבדיקה פתולוגית התברר כי הירדנים התעללו בהן קשות.⁵⁶ בתחקיר מבצעי שערך צה"ל על אודות התקרית התברר כי חברי מבוא בית"ר שנהרגו הם שחצו ביוזמתם את הגבול.⁵⁷

בחודש ספטמבר 1954 אירעו שתי תקריות גבול נוספות באזור מבוא בית"ר. בראשונה, ב־11 בספטמבר 1954, פצעו חברי המושב שני ילדים ערבים מעבר לגבול.⁵⁸ בשנייה, ב־29 בספטמבר 1954, ערכו הרב"ש של מושב בר־גיאורא ושני שומרים נוספים סיור לאורך הגבול, בסמוך לכפר ואדי פוכין, ובמהלכו הם הותקפו בירי שגרם להרג אחד השומרים ולפציעתו של הרב"ש.⁵⁹ גורמי מודיעין בחטיבה 16 הניחו כי "הסיור יצא במגמת צליפה אל עבר ערביי

ואדי פקין [...] ולא מן הנמנע הוא שהמסיירים אף צלפו כלפי האויב". חברי מושב מבוא בית"ר, ששמעו על התקרית, הגיעו למקום והחלו לבצע ירי לעבר כוחות הלגיון הירדני שהיו מעבר לגבול.⁶⁰

בעקבות שרשרת התקריות שבהן היו מעורבים חברי מושב מבוא בית"ר ביקשו קצינים בחטיבה 16 לערוך שינויים בפריסת הכוחות של מג"ב ביישובי הפרוזדור. ב־1 באוקטובר 1954 הציע אל"מ עמיחי אתילי, מפקד חטיבה 16, לאגף המבצעים בפיקוד המרכז להקים תחנת שיטור של מג"ב במושב בר גיורא הסמוך למבוא בית"ר, ולהציב בו מחלקה של שוטרי מג"ב. את הנימוק לבקשתו הוא ניסח כך: "לאור המקרים החוזרים ונשנים של אירועים באזור בר גיורא-מבואות בית"ר נראה שיש הכרח להקים בסיס לכוחות הביטחון במרחב זה".⁶¹

גם בעת שבה נדונה במטכ"ל ההצעה להקים תחנת שיטור בבר-גיורא, לא פסקו חברי מושב מבוא בית"ר לעורר פרובוקציות בסמוך לגבול. ב־22 באוקטובר 1954 ירו חברי המושב לעבר ערבים שעיבדו את שדותיהם בסמוך לגבול. בעקבות תקרית זו חזר קצין המבצעים של פיקוד המרכז על בקשתו מהמטכ"ל להציב לאלתר כוח מג"ב במושב בר-גיורא.⁶²

תקרית גבול חמורה התרחשה ב־18 בינואר 1955, שבה נרצחו שני חברי מושב מבוא בית"ר שעבדו בחריש אדמות באזור הכפר הערבי הנטוש עג'ור (מוריס 1996: 409–410). העיתונים דיווחו בכותרות ראשיות על התקרית, תוך שהם מציינים שעקבות הרוצחים הובילו לכיוון חברון.⁶³ שוטרי מג"ב שהוזעקו למקום ביצעו סריקות לאתר את הרוצחים, אך לא הצליחו לעלות על עקבותיהם.⁶⁴ המודיעין של הלגיון הירדני זיהה את חמשת הרוצחים ועצר ארבעה מהם, וגם את האיש ששיגר את הכנופייה. משנודע למשה שרת על כך הוא ביטל את פעולת התגמול המתוכננת, למורת רוחו של צה"ל (מבורך 2021: 101). ב־19 בינואר 1955 אירעה תקרית נוספת: שלושה חברי מושב מבוא בית"ר חדרו לכפר אל קבו, חטפו ערבי והרגוהו ביריות סמוך למעיין הכפר. בניסיון לתת גיבוי למעשיהם של חברי המושב גררו שוטרי מג"ב את גופת ההרוג מהמעין לשטח המושב. קצינים בפיקוד המרכז מתחו ביקורת חריפה על מג"ב, וטענו שהמהלך נועד כדי "שהטיפול המשטרתי בתקרית יהיה יותר קל וגם בפני משקיפי האו"ם יתקבל יותר שהוא נהרג קרוב למשק".⁶⁵ במילים אחרות, שוטרי מג"ב ניסו לשבש את חקירת התקרית, דיווחו שקר, וניסו לנתב את עיקר האשמה אל ההרוג הערבי שחצה כביכול את הגבול לתוך שטח ישראל.

ב־31 במאי 1956, לאחר בקשות חוזרות ונשנות של קצינים בחטיבה 16 מהמטכ"ל לערוך שינויים בפריסת מג"ב ביישובי הפרוזדור, הוקמה תחנת שיטור של מג"ב בבר-גיורא.⁶⁶ הפעילות של מג"ב במסגרת הכוח שהוצב בתחנה הייתה מזערית, בשל מחסור ניכר בכוח אדם, והיא הסתכמה בעיקר באבטחה סטטית של התחנה ובמספר זעום של סיורים שנערכו באזורי הגבול הסמוכים לשני מושבים – מבוא בית"ר ובר-גיורא.⁶⁷ עם זאת, דומה כי הימצאותו של כוח מג"ב בבר-גיורא היה גורם מרתיע שמנע מתושבי מבוא בית"ר לחצות את הגבול, שכן מעתה ועד סוף התקופה שבה עוסק מאמר זה לא דווח על מקרה נוסף של חציית גבול.

מג"ב במשימות אזרחיות ביישובי הפרוזדור

שוטרי מג"ב השתתפו במשימות חברתיות ואזרחיות שלא נכללו בהגדרת ייעודם ושמסודות המדינה לא נתנו להן מענה הולם. תחום בולט בפעילותם היה נידוד נשים שכרעו ללדת מהיישובים לבתי החולים בירושלים, לנוכח המחסור בשירותי מגן דוד אדום ביישובי הפרוזדור.⁶⁶ יתרה מזו, גם נהגי המוניות הפרטיות סירבו להסיע את היולדות לבתי החולים, מחשש לסכנות הביטחוניות האורבות בדרכים מצד המסתננים.⁶⁹ שוטרי מג"ב נרתמו לסייע בניוד היולדות, וכך תוארה פעילות זו בעיתון מעריב: "הגי'פ הירוק של משמר הגבולות הפך לבית יולדות בזעיר אנפין של יישובי הפרוזדור. ביום ובלילה וגם בשבתות מזעיקים אנשי יישובי הספר את בעלי הכומתות הירוקות, על מנת שיעבירו את היולדות ירושלימה".⁷⁰ משה טיומקין, שהיה באותה תקופה קצין במג"ב, תיאר בספרו האוטוביוגרפי כיצד שוטרי מג"ב דאגו באותה תקופה גם לאספקת תרופות ומזון לתינוקות ביישובי הפרוזדור:

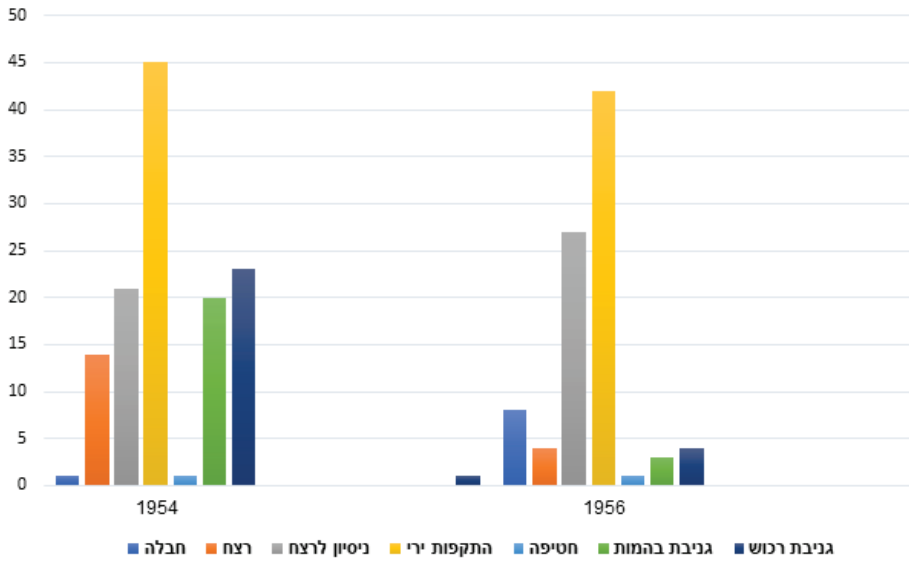
כאשר היה צריך להסיע יולדת לבית החולים אנחנו היינו שם. כאשר חולה נזקק לרופא, הבאנו את הרופא. כאשר היה צורך להגיע לבית מרקחת, נסענו עם המרשם. כאשר חסר חלב לתינוק, הבאנו אותו. אנחנו היינו האבא והאימא של יישובי פרודור ירושלים (טיומקין 2017: 103)

בעיה נוספת שעמיה נאלצו להתמודד התושבים ביישובי הפרוזדור בשנות החמישים הייתה המחסור ברופאים. קופת החולים, שסיפקה את מרבית שירותי הבריאות לעולים ביישובי הספר, טענה שאחת הסיבות למחסור היא שרופאים אינם רוצים לעזוב את מקום עבודתם במרכז הארץ. ביישובים שבהם לא התגוררו רופא או אחות באופן קבוע השירות הרפואי היה מתבצע באמצעות הזמנת תורים (שורץ, שני וסטולר-ליס תשע"ו: 156). בניסיונו של מג"ב לסייע בהנגשת הרופאים ליישובי הפרוזדור חרגו הקצינים במודע במקרים מסוימים מפקודות המשטרה. כך עולה מביקורת קשה שהופנתה ממחלקת התחבורה של המשטרה אל יצחק רם, מפקד פלוגה ב' של מג"ב, על כך שפקודיו ביצעו, בניגוד להנחיות המשטרה, תיקונים מכניים לרכבו הפרטי של הרופא האזרחי המעניק טיפול רפואי לתושבי הפרוזדור. הקצין הודה שפקודיו אכן חרגו מפקודות המשטרה, אך בתשובתו מצא נסיבות מקלות והצדקה למעשה לאור המציאות הביטחונית הקשה והמורכבת השוררת בגזרתו, ובלשונו: "הרופא הינו הרופא היחיד בפרוזדור ירושלים. מצב המתיחות לאור פגיעות המסתננים חייב הימצאות הרופא ויכולת הניידות שלו על מנת להחיש עזרה במקרה הצורך".⁷¹ מדבריו עולה דאגתו לתושבים, וכי חשיבות הימצאותו של הרופא ביישובי הפרוזדור אינה נעוצה רק בטיפול רפואי, אלא גם במתן מענה מהיר לתושבים העלולים להיפגע מפעולות המסתננים.

מדד הצלחה של מג"ב בלחימה בהסתננות ביישובי הפרוזדור

היעד המרכזי שלשמו הוקם מג"ב היה כאמור סיכול ההסתננות ומניעתה, והדרך האפשרית לבחינת הצלחתו, מלבד ניתוח תקריות הגבול עם המסתננים כפי שנעשה עד כה, היא באמצעות דיון בבחינתם של שני מדדים המתבססים על נתונים סטטיסטיים. האחד – האם הפעילות של מג"ב הביאה לירידה בהיקף ההסתננות ביישובי הפרוזדור? השני – מה הייתה מידת הצלחתו של מג"ב בלכידת המסתננים?

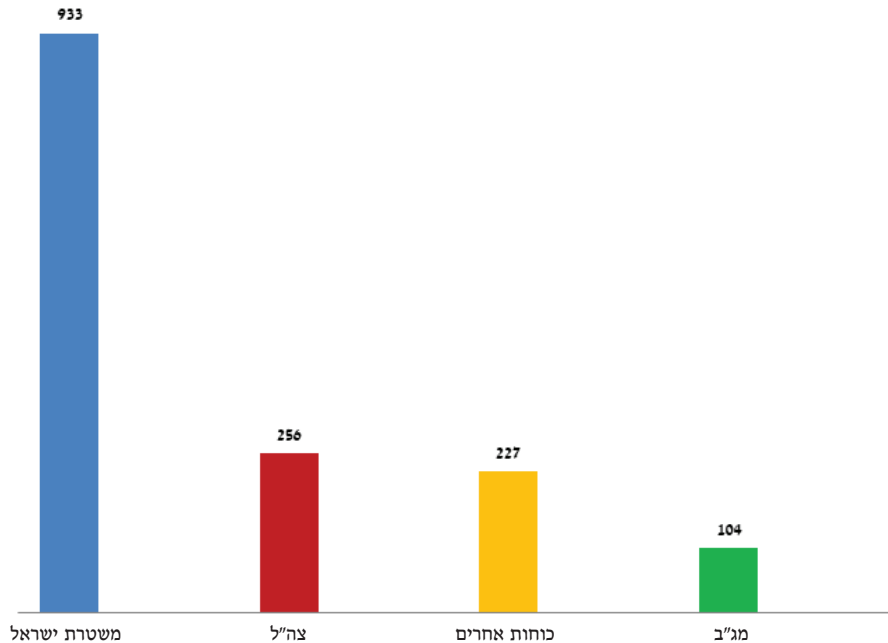
מסיכום נתוני ההסתננות של המחלקה לתפקידים מיוחדים במשטרה בשנים 1952–1956 עולה כי שילובו של מג"ב בלחימה בהסתננות הביא לירידה בהיקף ההסתננות בכל האזורים שבהם הוא פעל ברחבי הארץ. בשנת 1952 עמד מספר המסתננים על 9,342. בשנת 1953, השנה שבה החל מג"ב לפעול, עמד מספר המסתננים על 7,018, ובשנתיים הבאות כבר ניכרה ירידה משמעותית: 4,638 מסתננים בשנת 1954 ו־4,351 מסתננים בשנת 1955. בשנת 1956 חלה עלייה במספר המסתננים ביחס לשנתיים הקודמות, 5,713 איש, בשל ההסלמה שחלה בגבול מצרים (אוחיון 2019: 27–28). בהתאמה לנתונים אלה, גם בפרוזדור ירושלים חלה ירידה בהיקף ההסתננות, כפי שמשקף מטבלה 1.⁷²

טבלה 1: התפלגות העבירות שבוצעו בידי מסתננים בפרוזדור ירושלים (1954–1956)

מן הטבלה אנו למדים כי שילובו של מג"ב במשימות הביטחון השוטף בפרוזדור ירושלים סייע להוריד את היקף ההסתננות שנועדה למטרות גניבות רכוש, תוצרת חקלאית, בהמות ובעלי חיים בצורה משמעותית. בשנת 1954 הסתכמו הנתונים ב־43 הסתננויות למטרת גניבות, לעומת 7 בלבד בשנת 1956. ואולם, ביחס להסתננויות שהוגדרו על ידי המשטרה כאלימות אנו רואים שמג"ב לא הצליח להגיע להישגים משמעותיים. בשנת 1954 בוצע אירוע חבלה אחד, ואילו בשנת 1956 חלה עלייה ניכרת ודווח על שמונה מקרי חבלה. בשנת 1954 אירעו 21 ניסיונות לרצח, ואילו בשנת 1956 חלה עלייה ודווח על 27 ניסיונות. באירועי ההסתננות שאופיינו בהתקפות ירי על אזרחים ועל כוחות ביטחון כמעט ולא חל שינוי – 45 פעולות בשנת 1954 לעומת 42 בשנת 1956.

המשטרה ייחסה חשיבות רבה ללכידת המסתננים, וראתה בכך מדד חשוב בלחימה בהסתננות. אין בידינו נתונים ספציפיים על אודות מספר המסתננים שנלכדו בידי מג"ב ביישובי הפרוזדור, אך מהנתונים הכלליים המתייחסים לפעילותו של מג"ב בכל אזורי הארץ בשנים 1954–1956, כפי שמופיע בטבלה 2, אפשר להסיק כי מג"ב לא הצליח להגיע להישגים משמעותיים בתחום מעצר המסתננים.

טבלה 2: התפלגות מעצר מסתננים בשנים 1954–1956⁷³

מן הטבלה עולה כי בשנים 1954–1956 הצליח מג"ב לתפוס רק 104 מסתננים, הרבה פחות מצה"ל וממשטרת ישראל.

את ההסבר לירידה במקרי ההסתננות שנועדו לגניבות רכוש אפשר לתלות בפעולות ההרתעה של מג"ב, שניכרו בעיקר בנוכחות על קו הגבול ובמערך השיטור שהקים ביישובי הספר. לעומת זאת, את כישלונו בתחום המניעה של ההסתננות האלימה יש לתלות ביכולת המבצעית המוגבלת שלו להתמודד עם מסתננים חמושים, עם הלגיון הירדני ועם מה"ל. לכך יש להוסיף את תרומתו המזערית ללכידת המסתננים ביחס לכוחות האחרים.

אף על הצלחתו המבצעית החלקית זכה מג"ב להערכה רבה מהתושבים, והדבר ניכר בעיקר בעיתונות התקופה. כך למשל ביום מפגן משמר הגבול שנערך בירושלים ב־5 באוקטובר 1955, לרגל שנתיים להקמתו של מג"ב, הובלטה ההערצה שהופגנה כלפי שוטרי מג"ב מצד ההמון שהגיע מיישובי הפרוזדור ומהעיר ירושלים, וכך נכתב בעיתון דבר: "בתשואות ובפרחים קיבלו אתמול רבבות תושבי ירושלים את יחידות חיל משמר הגבול

שהפגינו את כוחם במצעד רב רושם ברחובות הבירה [...] המשלחת נשאה כרוז: לשומרי הגבולות בישראל – ברכה נאמנה מתושבי בית שמש, וכן זרקה זרי שושנים על היחידות הצועדות".⁷⁴

סיכום

במאמר זה נבחן המאבק שניהל מג"ב בהסתננות בפרוזדור ירושלים בפרק זמן של שלוש שנים וחצי. מג"ב היה כוח השיטור העיקרי שבידיו הופקדה האחריות מטעם המטכ"ל על שמירת הגבולות ועל הלחימה במסתננים. דא עקא, מג"ב לא הצליח להתמודד ביעילות עם תופעת ההסתננות האלימה ביישובי הפרוזדור, הגם שפעילות כוחותיו סייעה להפחית במידה מסוימת את היקף ההסתננות הכללית. בפעילותם המבצעית של שוטרי מג"ב התגלו חולשות מבצעיות רבות שנבעו מאיכות כוח האדם הירודה, כאשר הארגון התבסס בעיקרו על עולים חדשים. יתר על כן, כפי שעולה מניתוח תקריות הגבול עם מסתננים, עם הלגיון הירדני ועם המשמר הלאומי הירדני, גילו שוטרי מג"ב במהלך פעילותם משמעת מבצעית לקויה, זילות בתפקיד וזלזול בוטה במשימות המבצעיות שהוטלו עליהם. אין תמה אפוא שלנוכח כשלו המבצעיים של מג"ב החלו להישמע בחטיבה 16 קולות בקרב קציני הפיקוד שהטילו ספק ביכולותיו המבצעיות, הציבו בסימן שאלה את נחיצותו ביישובי הפרוזדור, ומתחו ביקורת קשה ונוקבת על אופן התנהלותו ועל דלות הישגיו.

תפיסת הפעלת האזרחים למשימות שמירה ביישובים גובשה כבר בתחילת שנות החמישים, במסגרת מערך ההגמ"ר. עם זאת, מערך השיטור והביטחון שהקים מג"ב ביישובי הפרוזדור הייתה תרומתו המשמעותית והניכרת ביותר, מערך שהחליף למעשה את התפקידים שמילאו יחידות ההגמ"ר בתחום הביטחון השוטף ביישובים. מכאן גם אחד ההסברים האפשריים ליחסים העכורים בין מג"ב לחטיבה 16. את הסתירה בין הביקורת החריפה שהופנתה כלפי מג"ב מצד חטיבה 16 ובין האהדה שלה זכה מג"ב מקרב התושבים אפשר להסביר בכך שלצד המשימות הביטחוניות שבהן עסק מג"ב הוא פעל גם במגוון משימות חברתיות ואזרחיות, שחרגו ממסגרת תפקידיו וייעודו. המשימות האלה נתפסו בעיני התושבים כחלק משלים ממשימות הביטחון שבהן עסק מג"ב, כיוון שהן העמיקו את תחושת הביטחון ולא נתפסו בעיניהם רק כפעילות של אזרחות טובה. מערך השיטור של מג"ב הותאם לצורכי הביטחון ביישובים, ובמסגרתו עובתה השמירה על היישובים. למשימות האזרחיות שמג"ב השתתף בהן היה ערך רב לתושבי הפרוזדור, מה שהרים את קרנו בקרב התושבים. עבור מג"ב הייתה הקמת מערך השיטור והביטחון נקודת ציון משמעותית בגיבוש תפיסת ההפעלה המבצעית על הגנת היישובים, שחלק מרכיביו אפשר לראות גם כיום בחלק מיישובי הפרוזדור.

ביבליוגרפיה**מקורות ארכיונים**

ארכיון צה"ל (א"צ)

גנזך המדינה (ג"מ)

הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ)

עיתונות

במחנה

דבר

הבקר

הצפה

חרות

מעריב

על המשמר

שערים

אוהיון י' 2015, חיל הספר – **פרק עלום בתולדות הביטחון השוטף של מדינת ישראל 1949–1951**. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

אוהיון י' 2019. **התפתחות משמר הגבול (מג"ב) ככוח שיטור צבאי-למחצה ושאלת תרומתו לביטחון השוטף של מדינת ישראל בשנים 1953–1956**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

אוהיון י' 2020. מערך השיטור של משמר הגבול ביישובי הספר בשנים 1953–1956: בין משימתיות ביטחונית לפעולות אזרחיות וחברתיות. **משטרה והיסטוריה** 2: 48–82.

אלרון ז' 2015. הצנחנים בצה"ל ממלחמת העצמאות למערכת סיני. בתוך א' קדיש, עורך. **תש"ח ואילך: מחקרים של האסכולה הירושלמית על מלחמה צבא וחברה**. מושב בן שמן.

אלרון ז' 2016. **לקראת הסיבוב השני: התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון, 1952–1956**. מושב בן שמן.

ארגמן י' 1996. **הגבול – פרשיות בתולדות מג"ב**. תל אביב.

ביגר ג' 2018. קווי שביתת הנשק של מדינת ישראל, **עלי זית וחרב** יח: 129–158.

בר-און מ' 2001. **גבולות עשנים: עיונים בתולדות מדינת ישראל, 1948–1967**. ירושלים.

ברטל א' 2005. תפיסת ההגמ"ר הירדנית 1950–1956. **מערכות** 401: 62–67.

גולן ש' 2000. **גבול חם, מלחמה קרה: התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל 1949–1953**. תל אביב.

- דרורי ז' 2006. צבא וחברה במדינת ישראל בשנות החמישים. **עיונים בתקומת ישראל** 16: 243–274.
- דרוק ד' 2019. הגנה מרחבית – עלייתה, ירידתה ולידתה מחדש. **בין הקטבים** 19: 79–100.
- הוד א' ושדמי א' 1996. **תולדות משטרת ישראל : שלב המסד 1948–1956**, ירושלים.
- טיומקין מ' 2017. **שליחות ללא הפסקה**. תל אביב.
- טל ד' 1998. **תפיסת הביטחון השוטף של ישראל : מקורותיה והתפתחותה 1949–1956**. שדה בוקר.
- כהן מ' 2021. המחלוקת על פעולות הגמול של צה"ל בגבול ירדן בשנים 1953–1956: מקביה עד קלקיליה. **פוליטיקה** 30: 86–115.
- לאניאדו י' 2012. **בשירות העם והמולדת : סיפורו של ירושלמי תלמיד ישיבה שלחם בכל מלחמות ישראל**. ירושלים.
- לויטה א' 1988. **הדוקטרינה הצבאית של ישראל הגנה והתקפה**. תל אביב.
- מוריס ב' 1996. **מלחמות הגבול של ישראל 1948–1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש**. תל אביב.
- עמית מ' תש"ס. תפקיד ההתיישבות באבטחת הגבולות ובשמירת הריבונות ממלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים. **דפי אלעזר** 3: 104–108.
- פז י' 1956. המשמר הלאומי הירדני. **מערכות** 99: 35–41.
- פרנקל נ' 2019. התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948–1951. **מחקרי ארץ יהודה** ג: 239–264.
- קרויזר ג' 2011. **הטיגארטים – הקמת מצודות המשטרה הבריטית בארץ ישראל 1938–1943**. מקווה ישראל.
- שטרית ש' 2019. בשוטר תלוי הדבר... משטרת ישראל ואמון הציבור 1948–1953. **משטרה והיסטוריה** 1: 50–88.
- שלום ז' 1996. **מדיניות בצל מחלוקת: מדיניות הביטחון השוטף של ישראל 1949–1956**. תל אביב.
- שרת מ' 1978. **יומן אישי**, כרך ב. תל אביב.
- שורץ ש', שני מ' וסטולר-ליס ש' תשע"ו. **להיות עם בריא בארצנו – בריאות הציבור בעלייה הגדולה (1948–1960)**. באר שבע.

Fried Y. 2018. Strike First or Wait Defensively: The Formulation of the IDF's Fighting Strategy after Israel's War of Independence. *International Journal of Military History and Historiography* 38:1:67-91.

הערות

- 1 מאמר זה מבוסס על עבודת המחקר לתואר דוקטור שכתבתי במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר אילן, בהנחייתו המסורה של ד"ר גד קרויזר.
- 2 8.6.1953. דברי הכנסת (תשי"ג) עמ' 1519.
- 3 סקירה של משטרת ישראל לשנת 1952 חצ, 2402/12, ג"מ.
- 4 גבריאיל לוריא אל המטכ"ל, הנדון: מצב הביטחון במוצא, 21.6.1953. 11-63 / 1955. א"צ.
- 5 השוטרים ביחידת הפרשים היו ברובם ממוצא צ'רקסי, ותיקי חיל הספר העבר הירדני ויחידת המיעוטים של צה"ל. מפקד היחידה היה אחמד בקר שבטו, תושב כפר כמא, ששירת כפרש במשטרה הבריטית. יחידת פרשים להבטחת הרי יהודה, **הצפה**, 10.5.1950.
- 6 חיל הספר הוקם ב-6 באוקטובר 1949, ולמפקדו התמנה האלוף דוד שאלתיאל. הכוח הוקם במסגרת צה"ל, ובמאי 1950 הועבר למשטרת ישראל. הכוח פעל לשמירת גבולות באזור השרון וואדי ערה. החיל פורק בינואר 1951 על רקע מאבקים ומחלוקות בין צה"ל והמשטרה. ראו אוהיון 2015.
- 7 א' קצנבלוגן אל יהושע פלמון, סקירה שנתית 1952, 8.5.1953, גל-13925/27, ג"מ.
- 8 המודל של כוח שיטור צבאי-למחצה, הנהוג לכנותו ז'נדרמריה, החל להתפתח במאה הי"ט בצרפת, ולאחר מכן במדינות נוספות. הפעילות של כוח זה מאופיינת בשמירת הגבולות ובטיפול בבעיות ביטחון פנים, כמו הפגנות ומהומות.
- 9 על היערכות צה"ל למלחמה ראו אלרון 2016.
- 10 דו"ח מצבי משטרת ישראל, 19.4.1954, 185-642/1956, א"צ.
- 11 16.8.1953, ישיבת המטכ"ל, א"צ. בישיבה שבה נכח גם מנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס הוא הטיח בפני קציני המטכ"ל את הדברים הבאים: "הצבא היה נשלח לכל מקום שהיה דרוש שם: מעברות, ירקות, כשבא הביטחון השוטף, פתאום הצבא לא יכול היה להעמיד את הביטחון השוטף בשורה הראשונה".
- 12 ישראל גפן אל אגף המבצעים בפיקוד המרכז. הנדון: ביטחון שוטף ומשמר הגבול, 23.2.1955, 24-346/1957 א"צ.
- 13 רשימת השמ"זים והרב"שים בגדוד 1, דצמבר 1955, S92/451 הארכיון הצינוני המרכזי, אצ"מ.
- 14 מכתב מאת חיים הרצוג אל לשכת הרמטכ"ל, 23.1.1955. 13-626/1957 א"צ.
- 15 ישראל גפן אל מפקד חטיבה 16. הנדון: ביטחון שוטף ומשמר הגבול, 23.2.1955. 24-346/1957 א"צ.
- 16 מודל השמ"ז מקורו בתקופת היישוב. באוקטובר 1933 נעתרה המשטרה להכיר בשוטר מוסף שישמש בתפקידי שמירה ביישוב היהודי במימון ממשלת המנדט.
- 17 28.4.1953. ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, ג"מ.
- 18 ישראל גפן אל מפקד פלוגה ב' משמר הגבול. הנדון: מעברת אשתאול-שמירה, 12.5.1955. 6-382/1956 א"צ.
- 19 ישראל גפן אל חיים הרצוג. הנדון: משמר הגבול - שיטות פעולה ויחסים (הצעה), 1.3.1955, 24-346/1957 א"צ.
- 20 אריה לנגר אל מפקד חטיבה 16, 4.8.1955. הנדון: גריעת השמז"ם ממצבת היחידה - תוצאות, 23-346/1957 א"צ.
- 21 חיים הרצוג אל פיקוד המרכז. הנדון: פעילות משמר הגבול - סקירה, 19.10.1955. 637/1956-106 א"צ.
- 22 נרצח שומר רמת רזיאל - שומר שני נפצע בידי קבוצת מסתננים, **מעריב**, 29.8.1954.
- 23 תושב נרצח ואחד נפצע על ידי ירדנים במושב בר גיורא, **על המשמר**, 1.10.1954.
- 24 מכתב מאת חיים הרצוג אל לשכת הרמטכ"ל, 13.1.1955. 13-626/1957 א"צ.
- 25 נחמן בן-יעקב אל מטה משמר הגבול. הנדון: קורס נוהגי כלבים, 15.6.1956. ל-2502/11, ג"מ.

- 26 משטרת ישראל – דין וחשבון לשנת 1955, עמ' 38. הקריאה לנידוב הכלבים מהאזרחים נעשתה באמצעות העיתונות: בעלי כלבים נקראים לתרום כלביהם להגברת בטחון הספר, **על המשמר**, 8.8.1955.
- 27 המשטרה בפעולות הסברה בכפרים, **הצפה**, 12.8.1954.
- 28 עקרונות השמירה האזורית, 18.7.1954, 185–642/1956, א"צ.
- 29 סרט הדרכה להתגוננות מפני מסתננים, **דבר**, 27.5.1956.
- 30 לעניין זה ראו: מיכאל ניר אל פיקוד המרכז. הנדון: שמירה במנחת (מלחה), 5.12.1954, 6–382/1956 א"צ; בנימין בן בר אל פיקוד המרכז. הנדון: מנחת (מלחה) 26.10.1956, 6–382/1956 א"צ.
- 31 פנחס קופל אל ענף ביטחון מרחבי בצה"ל. הנדון: משמר איילון – ביטחון שוטף, 30.10.1954, 185–642/1956 א"צ.
- 32 לוי אברהמי אל מיכאל ניר. הנדון: גזרת פעילות של פלוגת משמר הגבולות, 14.10.1953, ל–2302/10. ג"מ.
- 33 ישראל גפן אל חיים הרצוג. הנדון: ביטחון שוטף ומשמר הגבול, 23.2.1955, 24–346/1957 א"צ.
- 34 אלכס פר'ג אל משטרת ישראל. הנדון: דו"ח הפקודים בעניין הביטחון השוטף, 26.11.1954, 22–8/1956 א"צ.
- 35 חיים הרצוג אל מפקדת פיקוד המרכז. הנדון: פעילות משמר הגבול – סקירה, 19.10.1955, 106–637/1956 א"צ.
- 36 הגוברת השמירה על גבולות הארץ, **על המשמר**, 16.12.1953.
- 37 דו"ח שנגבה בידי קצין המודיעין של פיקוד המרכז מסמל א' 13314 מרק דוד מפלוגה ב' משמר הגבול, 10.5.1954 א"צ, 46–8/1956.
- 38 "הערבים התעללו בגופות שני השוטרים שנרצחו על ידיהם", **חרות**, 11.5.1954; סופר מעריב, 2 השוטרים נרצחו בהיותם פצועים, מעריב, 10.5.1954; "דובר צה"ל – הירדנים היו בשטח ישראל ורצחו השוטרים שנפצעו", דבר, 13.5.1954.
- 39 הנדון: דו"ח חקירה – תקרית חרבת עלין, 10 במאי 1954, אריה דורון, ראש המשלחה הישראלית בוועידת שביית הנשק אל קצין המטה לוועדת שביית הנשק, חצ 2413/10, ג"מ
- 40 דו"ח שנגבה בידי קצין פיקוד מרכז מסמל א' 13314 מרק דוד מפלוגה ב' משמר הגבול, 10.5.1954, 46–8/1956 א"צ.
- 41 מאת רס"ן יעקב צביה, קצין מודיעין פקודי, אל המטכ"ל/אמ"ן/אג"ם מבצעים, דו"ח מודיעין מיוחד – נגבה מקצין אג"ם פקודי על ההתקפה על ח' עילין, 10.5.1954, א"צ, 46–8/1956 א"צ.
- 42 7.9.1954, ישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ג"מ.
- 43 13.6.1954, תרשומת ישיבות הממשלה החמישית (ישיבה מ"ח תשי"ד), ג"מ.
- 44 מ' נוביק אל מנכ"ל משרד הממשלה, הסתננות – סקירה על בעיות ההסתננות לישראל – שנת 1954, 26.6.1955, ג–5426/10 ג"מ.
- 45 התקרית זכתה לתהודה רבה בעיתונות, ראו: סופר צבאי, 4 לגיונרים נהרגו בקרב על יד ירושלים, **דבר**, 29.11.1954; כתב צבאי, נהרגו ארבעה לגיונרים שהתקיפו בשטח ישראל, **שערים**, 29.11.1954; 'י ביצור, הלגיון לומד – במחיר 4 הרוגים – שלא כדאי לחדור לשטח ישראל", **מעריב**, 29.11.1954.
- 46 אברהם פרידל אל חטיבה 16. הנדון: תאורת גדר במשק נתיב הל"ה, 4.11.1953, 63/1955–124 א"צ.
- 47 שחר יחזקאל אל פיקוד המרכז. הנדון: שריון טרקטור לקיבוץ נתיב הל"ה, 22.2.1955, 380/1956–26 א"צ.
- 48 ד' אייל, בפרוזדור ירושלים – קר כרגיל וחם כרגיל, **חרות**, 22.12.1954.

- 49 שלושה חברי משק נתיב ל"ה ושני שוטרים נפצעו בהתקפה, **חרות**, 27.7.1954.
- 50 הירדנים פתחו ביריות על קוצרים ישראלים בשדות נתיב הל"ה, **הצפה**, 10.8.1954.
- 51 שפי גבאי, שני מסתננים בפרוזדור, דבר, 2.8.1962.
- 52 הסתננות – סקירה חודשית, אוקטובר 1954, 185-642/1956, א"צ.
- 53 2.7.1954, תרשומת ישיבות הממשלה החמישית (ישיבה נ"ד תשי"ד), ג"מ.
- 54 מ' אבידן, יוסף דויטש יצחק דון משה רובין – חברי משק מבואות בית"ר נרצחו, **חרות**, 20.6.1954.
- 55 בנימין ג'בלי אל שר הביטחון והרמטכ"ל. הנדון: תקרית מבואות בית"ר, 20.6.1954, 636/1956-13, א"צ.
- 56 התעללו בחללי מבואות בית"ר, **מעריב**, 20.6.1954.
- 57 2.7.1954, תרשומת ישיבות הממשלה החמישית (ישיבה נ"ב תשי"ד), ג"מ.
- 58 אפרים עברון אל לשכת שר הביטחון והרמטכ"ל. הנדון: מבוא בית"ר, 19.9.1954, 776/1958-99, א"צ.
- 59 תושבי ואדי פוקין לאחר פעולת גמול שבוצעה בכפרם ב־11 באוגוסט 1953 עזבו למחנה דהישה הפנימי יותר, שכן הכפר נהרס. תושבי הכפר המשיכו לנסוע בכל יום לעבד את שדותיהם. רק אחרי שחלה רגיעה בפעילות הגמול של ישראל, בראשית שנות השישים, חזרו תושבי הכפר לשטחם, וגם זאת באופן חלקי.
- 60 דו"ח תקרית: שומרי בר גיורא ברכס ואדי פוקין בתאריך 29.9.1954, 13-636/1956, א"צ.
- 61 מיכאל ניר אל פיקוד המרכז. הנדון: הקמת בסיס של משמר הגבול בבר גיורא, 1.10.1954, 8-95/1957, א"צ.
- 62 א' שליו אל אג"ם מבצעים. הנדון: מבואות בית"ר, 26.10.1954, 341-642/1956, א"צ.
- 63 [ללא מחבר] 2 חברי מבוא בית"ר נטבחו בשנתם, מעריב, 18.1.1955; סופר צבאי, נרצחו שני חברי מבואות בית"ר, **דבר**, 19.1.1955.
- 64 י' ביצור, דמים בדמים נגעו, **מעריב**, 19.1.1955.
- 65 דו"ח של פיקוד המרכז מתאריך 20.1.1955, 10-626/1957, א"צ.
- 66 י' מייבר אל מפקדי פלוגות מג"ב א', ב'. הנדון: תחנת בר גיורא, 31.5.1956, ל-2502/9, ג"מ.
- 67 דוד בריהודה אל לשכת המפק"ל ומפקד גדוד 1 מג"ב. הנדון: בקורת קצינים עליונים, 23.8.1956, ל-2500/19, ג"מ.
- 68 יישובי הפרוזדור תובעים תחנת מגן דוד אדום, **על המשמר**, 24.8.1954.
- 69 י' ביצור, מתישבי הספר מתאוננים על בדידות, **מעריב**, 16.1.1955.
- 70 יהושע ביצור, מתישבי הספר מתאוננים על בדידות, מעריב, 16 בינואר 1955.
- 71 י' רם אל מפקד גדוד 1. הנדון: נספח הערות לביקורת קצינים של מ.ש.פרגד, 16.4.1956, ל-2500/18, ג"מ.
- 72 הנתונים על אודות שנת 1954 נלקחו מסקירה על נתוני ההסתננות של המשטרה לשנת 1954, 28/626/1957, א"צ. הנתונים על אודות שנת 1956 נלקחו מסיכום שנתי של המשטרה, ג-5426/13, ג"מ.
- 73 הנתונים מבוססים על דו"חות חודשיים שנשלחו מהמשטרה למטכ"ל השמורים בארכיון צה"ל. לחלוקה על פי שנים וחודשים ראו: אוהיון 2019: 307 (נספח מס' 3).
- 74 מצעד רב רושם של משמר הגבול בירושלים, **דבר**, 5.10.1955.